

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ОРЕЛ Анна Миколаївна

УДК 338.242.2: 339.924:631.11

**УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТНИМ ПОТЕНЦІАЛОМ СУБ'ЄКТІВ
АГРОБІЗНЕСУ В СИСТЕМІ ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНОГО
РОЗВИТКУ: ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ, ПРАКТИКА**

08.00.04 – економіка та управління підприємствами
(за видами економічної діяльності)

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Суми – 2020

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському національному технічному університеті сільського господарства імені Петра Василенка.

Науковий консультант: доктор економічних наук, професор
КРАСНОРУЦЬКИЙ Олексій Олександрович,
Харківський національний технічний університет
сільського господарства імені Петра Василенка,
завідувач кафедри організації виробництва,
бізнесу та менеджменту.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор,
академік НААН України
ЛУПЕНКО Юрій Олексійович,
Національний науковий центр «Інститут
аграрної економіки» НААН України, директор;
доктор економічних наук, доцент
НІФАТОВА Олена Михайлівна,
Київський національний університет технологій
та дизайну, професор кафедри підприємництва
та бізнесу;
доктор економічних наук, професор
ЛАГОДІЄНКО Володимир Вікторович,
Одеська національна академія харчових
технологій, завідувач кафедри маркетингу,
підприємництва та торгівлі.

Захист відбудеться «02» жовтня 2020 р. о 11⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 55.859.01 у Сумському національному аграрному університеті за адресою: 40021, м. Суми, вул. Г. Кондратьєва, 160, конференц-зал.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Сумського національного аграрного університету за адресою: 40021, м. Суми, вул. Г. Кондратьєва, 160, читальний зал.

Автореферат розісланий «01» вересня 2020 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Жмайлов В.М.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасні тенденції розвитку світового ринку, пов'язані із процесами цифровізації, мережевізації, кластерізації, зміни технологічних устроїв, комп'ютеризації, інтеграції та глобалізації за останні декілька десятиліть кардинально змінили профіль конкурентного середовища, змістивши його основні цільові орієнтири. Традиційна конкуренція поступово заміщується поняттям «конкуренція» як форма ефективнішої взаємодії між гравцями ринку. Збільшення частки фінансового сектору, зростання обсягів світової торгівлі, масштабів спекулятивного капіталу, поширення віртуальних грошових одиниць вимагають пошуку нових правил ведення конкурентної боротьби в сучасних умовах глобального ринку для отримання стійких конкурентних переваг і ефективного використання конкурентного потенціалу. Для аграрного сектору, як ключової сукупності галузей національної економіки, сучасні тенденції інноваційного розвитку, крім позитивних результатів, створюють додаткові складнощі в екологічному розрізі, обумовлюючи потребу у врахованні всіх аспектів діяльності суб'єктів аграрного бізнесу та ступеню антропогенного впливу. Багаторівневість зовнішнього середовища й складні причинно-наслідкові зв'язки між його чинниками, які обумовлюють вибір конкурентної стратегії для забезпечення конкурентоспроможності підприємства в системі інноваційно-інвестиційного розвитку, відіграє вирішальну роль у детермінації напрямів формування та використання конкурентного потенціалу суб'єктів агробізнесу. Вище зазначене обумовлює та підтверджує актуальність дослідження.

Методологічний базис дослідження було розроблено, ґрунтуючись на фундаментальних працях щодо конкуренції визначних дослідників у цій галузі, серед них: Й. Шумпетер, П. Хейне, Ф. Найт, К. Маконелл та С. Брю, Ф. Хайек, М. Портер, Г. Азоев, А. Юданов. Питаннями дослідження змісту формування, використання та розвитку конкурентного потенціалу займалися численні вітчизняні та закордонні дослідники, з-поміж яких варто виділити таких, як: Ю. О. Лупенко, Г. В. Омельчак, О. Є. Бабина, Л. В. Балабанова, О. Д. Гудзинський, І. М. Кирчата, Е. В. Попов, О. С. Федонін, І. М. Рєпіна, О. І. Олексюк, М. В. Стахова, М. Й. Малік, О. М. Николук, В. Б. Полянко, А. Є. Воронкова. Дослідженням питань інвестиційної діяльності суб'єктів аграрного бізнесу займалися такі вчені як: В. Алексійчук, В. Амбросов, Ф. Важинський, С. Володін, А. Гайдучський, М. Дем'яненко, М. Зубець, В. Лагодієнко, О. Левандівський, І. Лукінов, М. Кісіль, Ю. Кучеренко, Т. Майорова, О. Мельник, Ю. Орловська, В. Опарін, Л. Рибіна, П. Саблук, Н. Сіренко, Л. Смолій, П. Стецюк, Г. Харченко, М. Чумаченко, О. Ульяновченко. Питання інноваційного розвитку в аграрному секторі розглядалися в працях таких науковців, як: Є. Бузовський, О. Ніфатова, А. Смоленюк, Н. Сіренко, И. Санду, В. Скрипниченко, В. Покотилова, П. Музика, П. Лайко, Л. Крючко тощо.

Становлення теорії формування й розвитку конкурентних переваг пов'язано з працями таких провідних закордонних дослідників як: М. Портер, Д. Барні, Ж.-Ж. Ламбен, Г. А. Азоев, Р. А. Фатхутдінов, Ф. Котлер, М. Леві.

Серед українських науковців варто виділити праці таких науковців: Ю. Б. Іванов, С. П. Гаврилюк, І. З. Должанський, Т. О. Загорна, П. С. Смоленюк, М. Книш, Г. О. Селезньова, О. П. Микитюк ті інші.

Незважаючи на велику кількість науково-прикладних напрацювань в означеному напрямі дослідження, питання управління конкурентним потенціалом суб'єктів агробізнесу в системі інноваційно-інвестиційного розвитку залишається недостатньо проробленими, що і обумовило вибір теми наукового пошуку.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана в межах комплексної науково-дослідної роботи Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка згідно з темами «Механізми підвищення конкурентоспроможності, розвитку економічного та виробничо-технологічного потенціалу суб'єктів агропромислового виробництва» (номер державної реєстрації 0116U003477, 2016-2020 рр.) та «Системи управління конкурентоспроможністю аграрної продукції в умовах глобалізації аграрних ринків» (номер державної реєстрації 0119U001387, 2019-2021 рр.), де автором надано напрями розвитку галузі сільськогосподарського машинобудування України, визначено пріоритетні напрями реалізації стратегічних змін вітчизняними виробниками для підвищення конкурентоспроможності продукції та підприємств, де автором розглянуто вплив складових «конкурентного ромбу» М. Портера на формування конкурентних переваг суб'єктів агробізнесу, досліджено рівень конкурентного потенціалу сільськогосподарських підприємств Харківського регіону, розроблено механізми забезпечення конкурентних переваг і управління конкурентним потенціалом суб'єктів агробізнесу.

Мета і завдання дослідження. *Мета дослідження* полягає в обґрунтуванні та розробці теоретичних засад, методологічного та методичного забезпечення, а також множини рекомендації щодо управління конкретним потенціалом суб'єктів агробізнесу в системі інноваційно - інвестиційного розвитку.

Досягнення цієї мети обумовило необхідність постановки та вирішення комплексу таких завдань:

- обґрунтувати науково-методологічні засади детермінації конкурентного потенціалу підприємства;
- визначити напрями інвестиційної діяльності в забезпеченні інноваційно-інвестиційного розвитку суб'єктів агробізнесу;
- запропонувати методологічні засади управління конкурентним потенціалом суб'єктів аграрного бізнесу відповідно до його структури;
- розробити методичний підхід до оцінювання конкурентного потенціалу суб'єктів агробізнесу;
- здійснити моделювання непрямого впливу факторів зовнішнього середовища на формування та використання конкурентного потенціалу суб'єктів агробізнесу;
- визначити рівень функціональної складової конкурентного потенціалу суб'єктів агробізнесу;

- уточнити зміст дефініції «конкурентна перевага»;
- розробити схему детермінації джерел і сфер конкурентних переваг у системі інноваційно-інвестиційного розвитку;
- визначити вплив чинників прямої дії на створення конкурентних переваг суб'єктів агробізнесу;
- розробити механізм забезпечення конкурентних переваг;
- обґрунтувати архітектоніку механізму управління конкурентним потенціалом суб'єктів агробізнесу в забезпеченні інноваційно-інвестиційного розвитку;
- здійснити ідентифікацію можливостей підвищення конкурентоспроможності в менеджменті суб'єктів агробізнесу;
- уточнити зміст дефініції «конкурентна стратегія» та надати класифікацію конкурентних стратегій суб'єктів агробізнесу;
- розробити процедуру обґрунтування вибору конкурентної стратегії суб'єктів агробізнесу в забезпечення інноваційно-інвестиційного розвитку.

Об'єктом дослідження є процес управління конкурентним потенціалом суб'єктів агробізнесу.

Предмет дослідження складає сукупність теоретико-методологічних, методичних і прикладних засад формування та впровадження механізмів, систем та інструментів управління конкурентним потенціалом суб'єктів агробізнесу.

Методи дослідження. Поставлені мета і завдання дослідження досягаються використанням системи загальнонаукових і спеціальних методів: *діалектичного методу* – для обґрунтування та узагальнення підходів і концепцій щодо розуміння конкурентного потенціалу, сутності конкурентних переваг та інструментів управління ними; *інструментарію кіл Ейлера* – для детермінації природи конкурентного потенціалу підприємства; *теоретичного узагальнення, аналізу і синтезу* – для детермінації напрямів інвестиційної діяльності в забезпечення інноваційного розвитку суб'єктів агробізнесу; *аналіз середніх значень* – для доведення статистичної значущості між групами підприємств за інтегральним значенням показника функціональної складової конкурентного потенціалу; *експертного оцінювання* – для визначення впливу складових «конкурентного ромбу» М. Портера на формування конкурентних переваг суб'єктів агробізнесу; *когнітивного та сценарного моделювання* – для оцінювання впливу чинників опосередкованої дії на формування та використання конкурентного потенціалу суб'єктів агробізнесу; *методу формалізації* – для обґрунтування елементів механізму забезпечення конкурентних переваг і механізму управління конкурентним потенціалом.

Інформаційною базою дослідження стали праці вітчизняних і зарубіжних вчених з управління конкурентним потенціалом, зі створення конкурентних переваг, щодо інноваційно-інвестиційного розвитку; чинні законодавчі та нормативні акти Верховної Ради і Кабінету Міністрів України; офіційні матеріали Державної служби статистики України та органів статистики Харківської області; інформаційно-аналітичні матеріали щодо діяльності досліджуваних підприємств.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в отриманні нового розв'язання складної наукової проблеми управління конкурентним потенціалом в системі інноваційно-інвестиційного розвитку. Основними винесеними на захист науковими положеннями є такі:

вперше:

представлено розуміння природи конкурентного потенціалу на основі використання кіл Ейлера, де він розглядається на перетині множин сприятливих можливостей зовнішнього середовища для підприємства, всіх спроможностей підприємства виробляти продукцію та елементів конкурентного потенціалу, детермінованих резервами, спроможностями, ключовими компетенціями та можливостями, що дозволяє розкрити його структуру в розрізі визначення: невикористаних потужностей, в яких не зацікавлений ринок; частини використаного конкурентного потенціалу; частини можливостей зовнішнього середовища, які входять до конкурентного потенціалу, але не використовуються; множини можливостей підприємства щодо виробництва продукції, які не мають відповідної реалізації у зовнішньому середовищі, а також визначити його ефективність як відношення частин використаного потенціалу до його загального обсягу;

обґрунтована процедура вибору конкурентної стратегії суб'єктів агробізнесу в забезпеченні інноваційно-інвестиційного розвитку із множини, яка включає стратегію лідерства на основі розвитку комплексних рішень, що поєднують виробничий і розподільчий аспекти діяльності; стратегію диверсифікації на основі екологізації виробництва; стратегію створення вертикально інтегрованих структур, сутність якої передбачає використання в якості вихідних змінних таких параметрів як: рівень функціональної складової конкурентного потенціалу (надвисокий, високий, середній, низький, наднизький), рівень турбулентності середовища (високий, середній, низький) і рівень привабливості ринку (високий, середній, низький), де в якості механізму вибору використано систему інструментів методу нечіткого логічного висновку;

визначено методологічні засади управління конкурентним потенціалом, які відрізняються включенням множини цілей, вимог, принципів для забезпечення ефективної реалізації заходів в рамках виділених функцій на визначених етапах відповідно до запропонованої структури конкурентного потенціалу аграрного підприємства, яка передбачає виокремлення взаємодії із зовнішнім середовищем, представленим ресурсами на вході і готовою продукцією на виході, із відповідними перевагами і недоліками, можливостями і загрозами, що дозволяє визначити в його структурі ресурсну і ринкову компоненту, а також функціональний потенціал, який відображає підприємство як соціально-економічну систему;

обґрунтовано архітектоніку механізму управління конкурентним потенціалом суб'єктів агробізнесу в забезпеченні інноваційно-інвестиційного розвитку, яка відрізняється включенням методологічного базису, що об'єднує інструменти управління: цілі, принципи, методи, закони, етапи та функції, а також окремі типи забезпечення, з використанням якого здійснюється діагностика конкурентного потенціалу, що включає множини внутрішніх і

зовнішніх компонент і дозволяє обґрунтовувати вибір конкурентної стратегії та здійснювати її реалізацію;

удосконалено

методичний підхід до оцінювання конкурентного потенціалу суб'єктів агробізнесу, відмінність якого полягає в ґрунтуванні на запропонованій структурі, що передбачає виділення внутрішніх і зовнішніх компонент, де перші включають складові функціонального потенціалу та конкурентні переваги, а другі відображають аналіз впливу елементів «національного ромба» М. Портера на створення конкурентних переваг, зовнішню складову ресурсного потенціалу в розрізі соціальної та екологічної направленості, аналіз чинників зовнішнього середовища непрямого впливу й аналіз ринкової зовнішньої компоненти конкурентного потенціалу;

моделювання впливу факторів зовнішнього середовища опосередкованої дії, що відрізняється багаторівневим представленням структури із виокремленням мікроекономічних і макроекономічних факторів, а також факторів наднаціонального характеру, причинно-наслідкові зв'язки між якими детермінують вплив на рівень конкурентного потенціалу суб'єктів агробізнесу, створюючи когнітивну карту, а сценарне моделювання імпульсів у відповідні концепти карти дозволяє класифікувати характер і ступінь їх впливу;

процедуру оцінювання рівня функціональної складової конкурентного потенціалу, яка відрізняється набором локальних потенціалів, представлених кадровим, інноваційним, маркетинговим, виробничим, організаційно-управлінським і фінансовим, використання якої дозволяє отримати якісний рівень конкурентного потенціалу досліджуваних суб'єктів агробізнесу для забезпечення обґрунтованого вибору конкурентних стратегій в забезпечення їх інноваційно-інвестиційного розвитку;

детермінація джерел і сфер конкурентних переваг у системі інноваційно-інвестиційного розвитку, яка відрізняється поєднанням підходів (ресурсний, ринковий, інституційний, орієнтований на конкурентів), джерел (ресурси, ключові компетенції, структура, інновації, стратегічні активи, управління знаннями, комплекс маркетингу, партнерство (кооперація), гнучкість) і сфер (витрати, якісь, ціна, частка доданої споживчої вартості, ефективність, репутація, конкуренція, обмеження дій конкурентів), що дозволяє визначити причинно-наслідкові зв'язки в контексті ефективного використання конкурентного потенціалу;

механізм забезпечення конкурентних переваг, який ґрунтується на аналізі наявних і потенційних показників конкурентоздатності продукції, який відрізняється інтегрованою системою об'єктів та інструментів, де об'єктом управління виступають: організаційна підсистема, фінансово-економічна підсистема, технологічна підсистема, екологічна підсистема й соціальна підсистема, а інструментальне наповнення процесу забезпечення конкурентних переваг включає елементи прогнозування та стратегічного планування, організаційну структуру, фінансове регулювання, мотивацію, контроль, моніторинг;

ідентифікацію можливостей підвищення конкурентоспроможності в менеджменті суб'єктів агробізнесу, яка відрізняється виокремленням «жорстких» (якість і собівартість) і «м'яких» (прибуток і комплекс маркетингу) чинників конкурентоспроможності продукції, розширеним переліком її критеріїв (до яких додатково віднесено соціальну адресність, споживчу новизну, інформативність, достовірність, безпеку для споживачів і оточення та імідж товару) та особливостями забезпечення шляхом використання ресурсного потенціалу, з урахуванням екологічної компоненти відповідального землекористування, високої ваги соціальних аспектів забезпечення сільськогосподарських підприємств кваліфікованими трудовими ресурсами і підвищення ролі логістики;

оцінювання впливу чинників безпосереднього оточення на формування конкурентних переваг суб'єктів агробізнесу, яке відрізняється детермінацією основних складових і порівнянням їх впливу на досліджувану ознаку, що дозволило встановити пріоритетність факторних умов і державної підтримки: менший вплив параметрів внутрішнього попиту, незначний рівень внутрішньогалузевої конкуренції та найменший вплив підтримуючих і споріднених галузей;

дістали подальшого розвитку:

детермінація напрямів інвестиційної діяльності в забезпеченні інноваційного розвитку, яка відрізняється виокремленням об'єктів, цілей, заходів, що дозволяє детермінувати як пріоритетні: збільшення обсягів виробництва і підвищення продуктивності, покращення родючості ґрунтів, поліпшення біологічного потенціалу рослин і тварин, фінансування соціальної сфери та інфраструктури, створення об'єднань підприємств за умови розширення державної підтримки, представлені множиною організаційних та економічних заходів;

зміст конкурентної переваги, який, на відміну від існуючих, відображає ефективно реалізований конкретний потенціал підприємства і виступає результатом позиціонування суб'єктами господарювання власної продукції на конкретному ринку, яка за параметрами характеристик і властивостей перевищує аналоги конкурентів, маючи більшу прихильність споживачів, де властивості детермінуються ресурсами та компетенціями в рамках потенціалу підприємства, а характеристики встановлюється ринком;

розуміння «конкурентної стратегії» як комплексу управлінських рішень довгострокового горизонту дії, метою якого є створення стійких конкурентних переваг на основі використання інструментів маркетингової політики, що у відповідності до сучасних викликів мінливого ринку включає в якості обов'язкового компоненту стратегії інноваційно-інвестиційного розвитку, класифіковані на стратегію лідерства на основі розвитку комплексних рішень, що поєднують виробничий і розподільчий аспекти діяльності; стратегію диверсифікації на основі екологізації виробництва; стратегію створення вертикально інтегрованих структур.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що

теоретичні та методичні положення дисертаційної роботи доведено до рівня конкретних методичних рекомендацій щодо впровадження положень концепції управління конкурентним потенціалом в забезпеченні інноваційно-інвестиційного розвитку.

Результати дослідження використовуються у практичній діяльності Департаменту агропромислового розвитку Харківської обласної державної адміністрації (довідка № 01-03-07/150 від 15.01.2020 р.), ТОВ «Відродження» Харківського району Харківської області (довідка № 013 від 20.01.2020 р.), ТОВ «Агрофірма імені Гагаріна» Зміївського району Харківської області (довідка № 107 від 28.01.2020 р.) і в навчальному процесі Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка (довідка № 03-118 від 20.01.2020 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійною науковою працею та містить отримані автором нові результати в економічній науці, які в сукупності вирішують важливе наукове завдання розробки методології управління конкурентним потенціалом в системі інноваційно-інвестиційного розвитку, апробоване на сільськогосподарських підприємствах і знайшли відображення в наукових публікаціях. Внесок автора в роботи, виконані у співавторстві, наведено у списку основних опублікованих праць за темою дисертації.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дисертації оприлюднені автором в роботі та матеріалах міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій, а саме: Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Актуальні проблеми менеджменту зовнішньоекономічної діяльності підприємств України в контексті євроінтеграційних процесів» (Миколаїв, 2016 р.); ІХ Міжнародна науково-практична конференція «Формування сучасного менеджменту в АПК. Ринкова трансформація економіки: стан, проблеми, перспективи» (присвячена пам'яті професора Мазнева Григорія Євтіювича), (Харків, 2018 р.); І Міжнародна науково-практична інтернет-конференція, присвячена 95-річчю Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова «Інновації в управлінні соціально-економічним розвитком» (Харків, 2018 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Управління розвитком соціально-економічних систем» (присвячена 70-річчю кафедри організації виробництва, бізнесу та менеджменту), (Харків, 2018 р.); ХІХ Всеукраїнська науково-практична конференція (Київ, 2018); Міжнародна науково-практична конференція «Цифрова економіка: тренди та перспективи» (Тернопіль, 2018 р.); ІІ Міжнародна науково-практична конференція «Формування механізму зміцнення конкурентних позицій національних економічних систем у глобальному, регіональному та локальному вимірах» (Тернопіль, 2019 р.); ІІ Міжнародна науково-практична конференція «Менеджмент ХХІ століття: глобалізаційні виклики» (Полтава, 2019 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Національні і світові тенденції розвитку обліку, оподаткування та контролю» (Одеса, 2020 р.).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 39 наукових праць (30 одноосібних) загальним обсягом 32 друк. арк., в тому числі: 1 одноосібна монографія, 24 наукові статі у вітчизняних фахових виданнях з економічних наук, 5 статей у зарубіжних наукових періодичних виданнях, 9 публікацій в інших виданнях.

Обсяг і структура роботи. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 406 сторінок, із них 360 сторінок основного тексту. Робота містить 31 таблицю та 25 рисунків. Список використаних джерел налічує 415 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У першому розділі «**Науково-методологічні засади управління конкурентним потенціалом в системі інноваційно-інвестиційного розвитку**» обґрунтовано науково-методологічні засади детермінації конкурентного потенціалу підприємства; визначено напрями інвестиційної діяльності в забезпеченні інноваційно-інвестиційного розвитку; розроблено методологічні засади управління конкретним потенціалом суб'єктів аграрного бізнесу відповідно до його структури.

Посилення глобалізаційних та інтеграційних процесів обумовило подальше розширення обсягу глобального ринку, де рушійним механізмом залишається конкуренція у поєднанні із впливом наддержавних інституцій і державного регулювання. У протистоянні конкуренції одну із вирішальних ролей відіграє конкурентний потенціал, який морфологічно складається із конкуренції як ключового феномену економічної науки та потенціалу підприємства. Ретроспективний аналіз розуміння конкуренції в рамках провідних економічних наукових шкіл дозволив визначити її вирішальні риси: форма боротьби між суб'єктами за обмежені ресурси, джерело постійного розвитку, ключовий мотиваційний імпульс, основна характеристика ринку, варіативність в залежності від багатоманітності смаків споживачів. Кластеризація та мережевізація економіки обумовила виникнення поняття «co-opetition» - споріднення конкуренції та кооперації, що дозволяє збільшувати ємність ринку та його окремих сегментів без погіршення позицій окремих «гравців». В цілому конкуренція розглядається крізь поведінковий, структурний, функціональний і комплексний підходи.

Розгляд потенціалу крізь ресурсний, результативний, функціональний і соціально-економічний підходи дозволяє детермінувати його як множину ресурсів, можливостей, ключових компетенцій і резервів, які використовуються або можуть бути використані для досягнення поставлених цілей.

Проведений аналіз ключових визначень конкурентного потенціалу дозволив виявити його характерні риси: він представляє собою сукупність конкурентних переваг підприємства, множину резервів, частину загального потенціалу підприємства, засоби досягнення конкурентних цілей, джерела

забезпечення високого конкурентного статусу, сукупність можливостей підприємства і здатність використовувати ресурси та можливості.

Для відображення структури конкурентного потенціалу використано інструментарій кіл Ейлера (рис. 1, табл. 1) та визначення його складових.

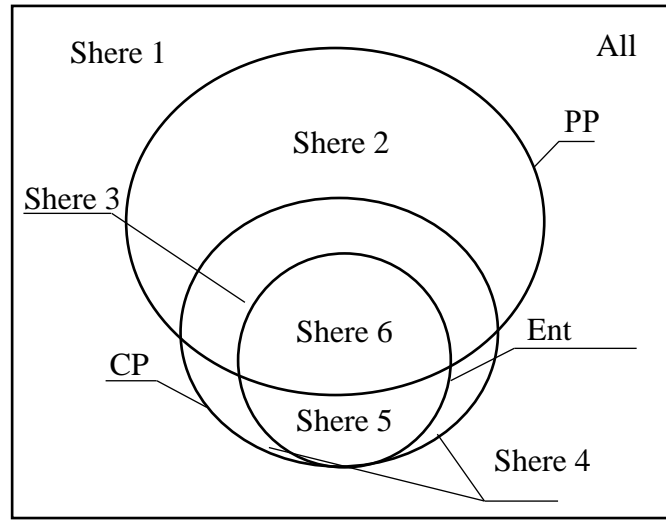

Рис. 1. Кола Ейлера, які ілюструють сфери конкурентного потенціалу підприємства

Таблиця 1

Опис складових конкурентного потенціалу підприємства

Складова	Визначення
PP (positive possibilities)	множина сприятливих для підприємства можливостей зовнішнього середовища, використання яких дозволяє отримувати конкурентні переваги та виробляти конкурентоспроможну продукцію
Ent (enterprise)	множина всіх спроможностей підприємства виробляти будь-яку продукцію
CP (competitive potential)	множина можливостей, резервів, спроможностей, ключових компетенцій, які об'єднані поняттям «конкурентний потенціал»
Shere 2 = $\{P \mid (P \in PP) \wedge (P \notin Ent) \wedge (P \notin CP)\}$	включає всі можливості зовнішнього середовища, які можуть бути використані, але не використовуються наразі і не входять до множини конкурентного потенціалу
Shere 3 = $\{P \mid (P \in PP) \wedge (P \in CP) \wedge (P \notin Ent)\}$	об'єднує частину можливостей зовнішнього середовища, які входять до конкурентного потенціалу підприємства, але не використовуються
Shere 4 = $\{P \mid (P \notin PP) \wedge (P \notin CP) \wedge (P \in Ent)\}$	множина можливостей виробляти продукцію підприємствами, яка не має відповідних можливостей реалізації у зовнішньому середовищі. Це потенційний елемент, який найчастіше входить до ключових компетенцій підприємства, але існуючий ринок неспроможний повноцінно забезпечувати їх реалізацію. Це резерв майбутнього зростання для перспективних ринків
Shere 5 = $\{P \mid (P \notin PP) \wedge (P \in CP) \wedge (P \in Ent)\}$	об'єднує наявні невикористані потужності підприємства, в яких не зацікавлений існуючий ринок
Shere 6 = $\{P \mid (P \in PP) \wedge (P \in CP) \wedge (P \in Ent)\}$	включає частину використаного конкурентного потенціалу підприємства – його найбільш продуктивну сферу, яка виступає основою отримання конкурентних переваг і вироблення конкурентоспроможної продукції, що дозволяє отримувати відповідну конкурентну позицію на ринку

Відповідно, ефективність конкурентного потенціалу варто розглядати як співвідношення його використаної частини до загальної:

$$ECP = \frac{Shere\ 6}{CP} \quad (1)$$

В рамках дослідження інноваційної орієнтації інвестиційної діяльності суб'єктів аграрного бізнесу розглянуто значний нереалізований потенціал внутрішнього ринку через невідповідність норм споживання основних продуктів їх гігієнічним стандартам. Детерміновані чинники непривабливості та ризикованості кредитування аграрного сектора економіки обумовлюють обмеженість інвестування в його інноваційний розвиток.

Узагальнюючи ряд досліджень відносно інвестиційної діяльності суб'єктів агробізнесу, зауважимо, що існують специфічні чинники впливу на інвестиційний клімат, до яких відносять залежність від природно-кліматичних умов, потребу у державній підтримці, необхідність розвитку соціальної сфери та інфраструктури. В якості об'єктів виступають підприємства всіх форм власності, включаючи господарства населення, а також соціальну сферу й інфраструктуру. В якості цілей інвестиційної діяльності виокремлюють відтворення родючості земель, нормальне функціонування біологічних організмів, забезпечення продовольчої безпеки держави, належний рівень життя сільських мешканців.

Як заходи або особливості інвестиційної діяльності розглядаються такі: забезпечення безперервності виробництва, необхідність фінансового оздоровлення підприємств, необхідність їх технічного переоснащення, розвиток суміжних галузей. Пріоритетними напрямками інвестування пропонується розглядати збільшення обсягів виробництва й підвищення продуктивності, покращення родючості ґрунтів, поліпшення біологічного потенціалу рослин і тварин, фінансування соціальної сфери та інфраструктури, створення об'єднань підприємств. До пріоритетних напрямів варто додати вирощування нішевих культур на невеликих ділянках землі, розвиток органічного рослинництва, впровадження енергоефективних технологій шляхом використання відновлювальних ресурсів і результатів господарської діяльності в якості ресурсів для виробництва біопалива. Саме ці напрями варто вважати пріоритетними, так як вони відповідають критерію інноваційності.

Розробка ефективного інструментарію управління конкурентним потенціалом вимагає детермінації його структури з огляду на можливість проведення оцінювання. Визначення місця аграрного підприємства у зовнішньому середовищі обумовлює необхідність виокремлення в його структурі відповідних компонент, представлених на рис. 2, що дозволяє визначити його місце в методологічному базисі, окресливши зв'язок із стратегічним і економічним потенціалом підприємства.

Запропонована структура обумовлює особливості реалізації управління конкурентним потенціалом аграрного підприємства в умовах зовнішнього середовища, яке має реалізовуватися в рамках системного підходу, що передбачає процес управління як переведення керованої системи керуючою в бажаний стан та утримання в ньому для ефективного функціонування в конкурентному середовищі й відповідності множині вимог. Основними

принципами управління варто визнати: принцип складності, динамічності, адаптованості, еластичності, цілісності, синергетичності, пропорційності, здатності до розвитку, реалістичності, комунікативності, інформативності, орієнтації на зовнішнє середовище, безперервного моніторингу.

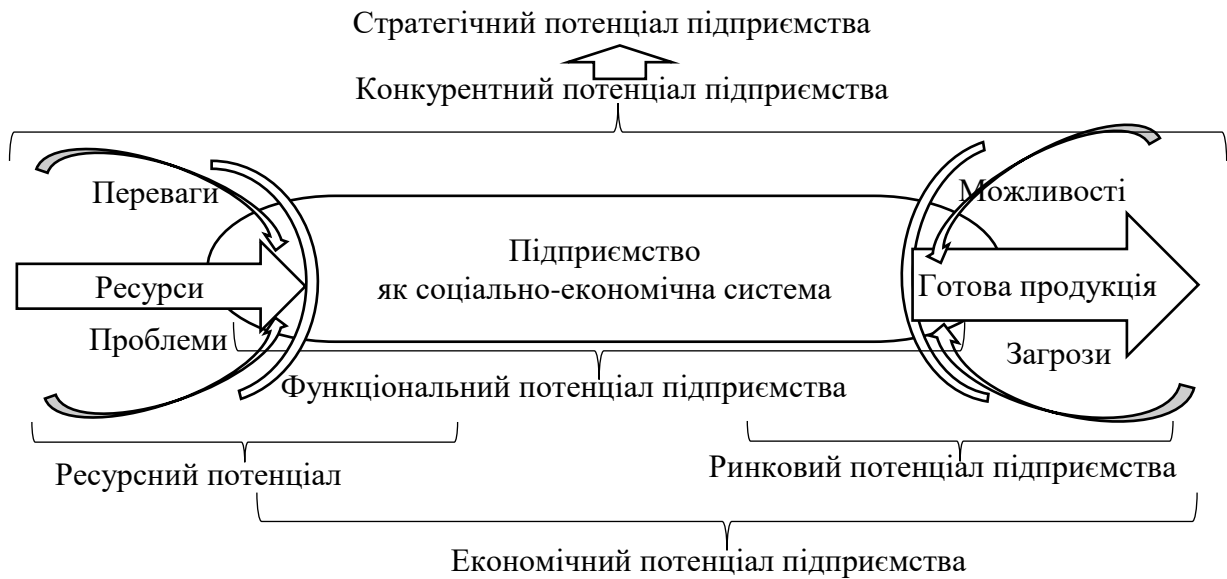

Рис. 2. Структура конкурентного потенціалу суб'єкта агробізнесу

Процес управління конкурентом потенціалом передбачає такі етапи: аналіз, формування, реалізація, на яких мають місце такі функції: планування, прогнозування, організація, мотивація, контроль, регулювання, здійснення яких передбачає впровадження окремих множин заходів. Крім зазначених елементів інструментарій управління конкурентним потенціалом суб'єктів агробізнесу включає множину цілей, досягнення яких забезпечується реалізацією множини шляхів.

У другому розділі «**Методологія оцінювання конкурентного потенціалу суб'єктів агробізнесу в системі інноваційно-інвестиційного розвитку**» представлено методичний підхід до оцінювання конкурентного потенціалу суб'єктів агробізнесу; здійснено моделювання непрямого впливу факторів зовнішнього середовища на формування та використання конкурентного потенціалу суб'єктів агробізнесу; визначено рівень функціональної складової конкурентного потенціалу суб'єктів агробізнесу.

Прийняття належних управлінських рішень відносно формування та використання конкурентного потенціалу суб'єктів агробізнесу вимагає необхідного інформаційного забезпечення, де вирішальну роль відіграє оцінювання існуючого рівня конкурентного потенціалу. В результаті узагальнення існуючих підходів до оцінювання рівня конкурентного потенціалу визначено, що основними з них є такі: ресурсний, результативний, функціональний, резервний і змішаний. Множину існуючих підходів до оцінювання конкурентного потенціалу класифікують за рядом критеріїв. За характером вихідних показників методи розподіляються на критеріальні та експертні, де перші представлені такими групами показників: абсолютні, відносні й нормативні. В розрізі кінцевого відображення отриманих результатів

виділяють графічні, математичні та формалізовані методи. За способом оцінювання розподіляють індикаторні та матричні методи. За базою порівняння розрізняють нормативний, рейтинговий та індексний методи. В залежності від поєднання вищезазначених критеріїв варто виокремити дві групи методологічних підходів: предметно-функціональні й об'єктно-інтегральні. Крім зазначених класифікацій виділяють статичні й динамічні та одномоментні й стратегічні методи оцінювання.

На основі проведеного узагальнення запропоновано методичний підхід до оцінювання конкурентного потенціалу відповідно його структурі із виокремленням зовнішньої та внутрішньої компонент. Внутрішні компоненти відображають функціональну складову, представлену множиною локальних потенціалів, і рівень існуючих конкурентних переваг.

Аналіз зовнішньої компоненти об'єднує ряд складових, до яких варто віднести аналіз факторів зовнішнього середовища непрямого впливу; аналіз ресурсної складової в екологічному та соціальному аспектах; аналіз впливу елементів «національного ромба» М. Портера на створення конкурентних переваг і аналіз ринкової зовнішньої компоненти конкурентного потенціалу.

Аналіз ресурсної складової зовнішньої компоненти конкурентного потенціалу суб'єктів аграрного бізнесу передбачає її розгляд з точки зору соціальних і екологічних аспектів. Соціальні аспекти було розглянуто за такими параметрами: рівень споживання населенням продуктів харчування, відповідність споживання основних продуктів гігієнічним нормам, динаміка чисельності сільського населення, рівень безробіття в сільській місцевості, розвиток інфраструктури та транспорту, забезпеченість сільського населення належними санітарно-гігієнічними умовами проживання, ознаки бідності та депривації в сільській місцевості. Екологічні детермінанти включають: ступінь розвитку органічного виробництва, стан лісистості території України, структура внесення мінеральних і органічних добрив, структура землекористування, розвиток проєктів біоенергетики, рівень антропогенного навантаження. Аналіз ринкової складової зовнішньої компоненти проведено шляхом аналізу динаміки виробництва та реалізації ключових сільськогосподарських культур, а також динаміки їх цін.

Запропонований аналіз факторів зовнішнього середовища непрямого впливу дозволив виокремити 3 групи: мікроекономічні, макроекономічні та фактори наднаціонального характеру. Мікроекономічні фактори включили: ємність ринку, постачальників, тип ринку за ознакою умов конкуренції, умови конкуренції на ринку ресурсів, стан логістичної інфраструктури. До макроекономічних факторів віднесено: політичну стабільність, валютний курс, інфляцію, стан розвитку фінансового ринку, правове регулювання, екологічну ситуацію, залучення у процеси науково-технічного прогресу, демографічні. Фактори наднаціонального характеру містять: правила торгівлі, тарифні обмеження в країнах-торгівельних партнерах, нетарифні обмеження в країнах-торгівельних партнерах, світові ціни.

Одним з найбільш перспективних методів в оцінці зовнішніх детермінант конкурентного потенціалу є метод експертних оцінок. Це зумовлено багатоаспектністю процесів впливу на підприємство зовнішніх сил.

Для виявлення характеру взаємозв'язку між ними та особливостей впливу на конкурентний потенціал побудовано когнітивну карту з використанням методу поступової формалізації завдань прийняття рішень – когнітивного моделювання, де концептами обрано зазначені фактори впливу зовнішнього середовища та рівень конкурентного потенціалу суб'єктів аграрного бізнесу. Узагальнюючи проведений аналіз характеру впливу зазначених факторів і результати експертного оцінювання було визначено тип зв'язків між концептами когнітивної карти за правилом:

$$A_G = [a_{ij}]_{k \times k}, a_{ij} = \{1, \text{якщо при зростанні } V_i \text{ зростає } V_j;$$

0, у разі відсутності зв'язку; -1 , якщо при зростанні V_i знижується $V_j\}$ (2)

Динамічний аналіз, реалізований за допомогою сценарного моделювання, що передбачає внесення імпульсу у концепти знаковоорієнтованого графу, який відображає структуру когнітивної карти, дозволив визначити ступінь впливу і його загальний характер. Серед факторів національного характеру найсприятливішим виявилися правила торгівлі, лібералізація яких завдяки функціонуванню міжнародних інституцій розширює зовнішні ринки збуту аграрної продукції. Найнегативніший вплив серед цієї групи мають тарифні обмеження в країнах-торгівельних партнерах. Серед макроекономічних факторів абсолютним лідером сприятливого впливу визначено політичну стабільність, а на другому місці – стан розвитку фінансового ринку. Високий рівень імпортозалежності вітчизняної економіки обумовив найбільший негативний вплив валютного курсу на конкурентний потенціал. Вплив мікроекономічних факторів виявився абсолютно позитивним, але його ступінь менша, ніж у групи макроекономічних, які відрізняються найвищими значеннями отриманих результатів сценарного моделювання.

Система забезпечення конкурентних переваг ґрунтується на аналізі показників конкурентоздатності продукції - базових (наявних), що відбивають економічний стан підприємства, і потенційних (запланованих). Проаналізовано методичку комплексного дослідження конкурентних переваг підприємства на ґрунті маркетингово-орієнтованого підходу до управління підприємством з акцентом на стані та тенденціях розвитку ринку в цілому, потенції конкурентів, а також внутрішніх можливостях та перевагах підприємства.

Основою створення конкурентних переваг на підприємстві виступає його функціональний потенціал як соціально-економічної системи, який об'єднує множини локальних потенціалів. Проведений аналіз підходів до структуризації конкурентного потенціалу дозволив виокремити їх множину: кадровий, інноваційний, маркетинговий, виробничий, організаційно-управлінський і фінансовий. Процедура передбачає оцінювання локальних потенціалів за множиною кількісних показників, стандартизовані середні значення за якими дозволяють детермінувати узагальнений рівень функціональної складової конкурентного потенціалу. Проведене дослідження на сільськогосподарських підприємствах Харківського регіону дозволило оцінити кількісний рівень функціональної складової їх конкурентного потенціалу. В ході аналізу було узагальнено дані за 506 підприємствами, які для отримання більшої однорідності сукупності було розподілено на групи відповідно розмірам підприємства за

класифікацією ЗУ «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні». Аналіз середніх значень досліджуваної ознаки серед груп підприємств було здійснено з використанням інструментарію ANOVA, в програмі STASISTICA, що дозволило довести статистичну значущість різності середніх між групами за допомогою Post-hoc (апостеріорні порівняння середніх).

Аналіз розкиду значень за діапазонами дозволив сформувати кількісні інтервали, які відповідають якісному рівню функціональної складової конкурентного потенціалу (табл. 1 та рис. 3). Отримані значення дозволяють стверджувати, що рівень функціональної складової конкурентного потенціалу суб'єктів агробізнесу значно знижується в залежності від розміру підприємства.

Таблиця 1

Розподіл досліджуваних суб'єктів агробізнесу за рівнем функціональної складової конкурентного потенціалу

Рівень функціональної складової конкурентного потенціалу	Надвисокий рівень	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень	Наднизький рівень	Всього
Діапазони	(2,56; 0,57]	(0,57; 0,24]	(0,24; -0,087]	(-0,087; -0,418]	(-0,418; -0,74)	
Типи підприємств						
Кількість середніх підприємств у групі	4 (66%)	2 (33%)				6
Кількість малих підприємств у групі	25 (9,8%)	33 (12,9%)	121 (47,3%)	73 (28,5%)	4 (1,6%)	256
Кількість мікропідприємств у групі	6 (2,5%)	13 (5,3%)	41 (16,8%)	174 (71,31%)	10 (4,1%)	244

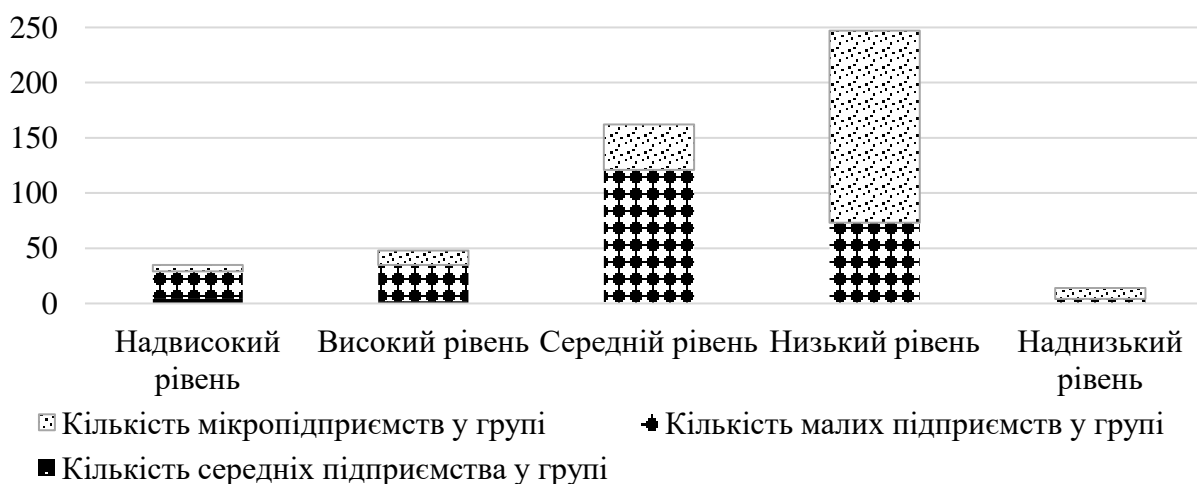

Рис. 3. Розподіл підприємств за рівнем функціональної складової конкурентного потенціалу

В групі середніх підприємств присутні виключно підприємства з високим і надвисоким рівнем. Значна частка малих підприємств характеризується середнім (47,3%) і низьким рівнем (28,5%), а серед мікропідприємств переважає виключно низький рівень (71,3%). Отримані результати свідчать про зростання конкурентного потенціалу в залежності від масштабів господарської діяльності, що дозволяє розглядати стратегії кластеризації та вертикальної інтеграції як

найперспективніші для суб'єктів агробізнесу з метою покращення рівня їх конкурентного потенціалу.

У третьому розділі «Структурно-динамічні тенденції формування конкурентних переваг суб'єктів агробізнесу в системі інноваційно-інвестиційного розвитку» проведено науково-теоретичне узагальнення існуючих визначень і підходів до розуміння конкурентної переваги та запропоновано її зміст; розроблена схема детермінації джерел і сфер конкурентних переваг у системі інноваційно-інвестиційного розвитку; визначено вплив чинників прямої дії на створення конкурентних переваг суб'єктів агробізнесу.

Формалізацією конкурентного потенціалу виступають конкурентні переваги. Узагальнюючи підходи до розуміння змісту конкурентної переваги варто виділити найбільш розповсюджені: факторно-результативний, компетентнісний, ціннісно-орієнтований, маркетинговий, ресурсний, з позиції потенціалу підприємства, процесний.

Враховуючи методологічну неоднорідність розуміння змісту конкурентної переваги наголосимо, що найчастіше науковці оперують джерелами, характером виникнення і фактом безпосередньої фіксації як оціночною категорією, що дозволяє представити конкурентну перевагу таким чином (рис. 4).

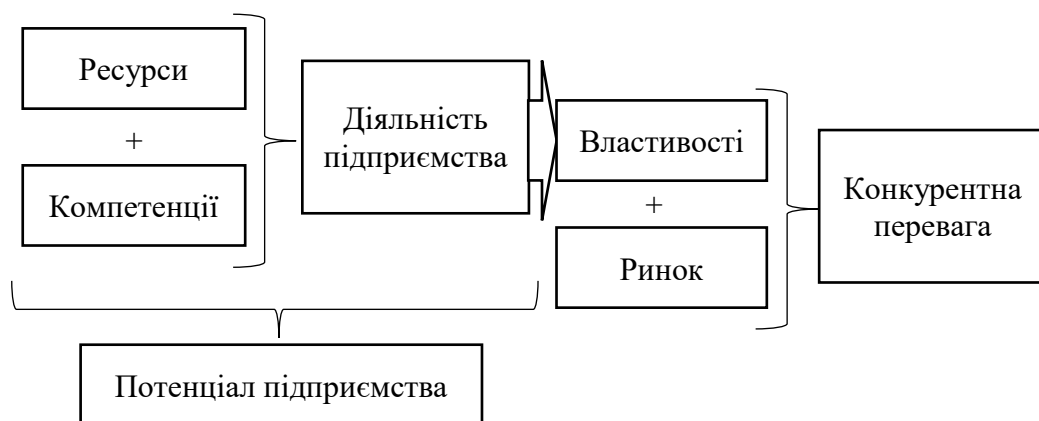

Рис. 4. Структурна схема змісту конкурентної переваги

Успішність функціонування суб'єктів агробізнесу тісно пов'язана із формуванням конкурентних переваг, джерела яких відрізняється різноманітністю та варіативністю підходів. Таким чином, під конкурентною перевагою варто розуміти результат позиціонування підприємствами власної продукції на конкретному ринку, яка за параметрами характеристик і властивостей перевищує аналоги конкурентів, маючи більшу прихильність споживачів. Конкурентна перевага відображає ефективно реалізований конкурентний потенціал підприємства.

Узагальнення груп джерел створення конкурентних переваг дозволило виділити такі: економічні, які об'єднують внутрішньоорганізаційні, зовнішні й ресурсні; структурні у формі горизонтальної і вертикальної інтеграції; науково-технічні й технологічні; географічні; неправові; інституційні; інфраструктурні.

На рис. 5 представлено схему детермінації джерел і сфер конкурентних переваг у системі інноваційно-інвестиційного розвитку. Запропонована схема

дозволяє обґрунтувати джерела отримання конкурентних переваг в залежності від їх типу і сфери виникнення.

Рис. 5. Схема детермінації джерел і сфер конкурентних переваг у системі інноваційно-інвестиційного розвитку

Крім внутрішніх джерел конкурентних переваг важливу роль відіграють зовнішні, представлені «конкурентним ромбом» М. Портера, визначення впливу чинників якого розглянуто в рамках запропонованого методичного підходу до оцінювання конкурентного потенціалу як складову зовнішньої компоненти. Аналіз функціонування суб'єктів агробізнесу дозволив встановити основні компоненти «конкурентного ромбу» та провести оцінювання їх впливу на формування конкурентних переваг. Оцінювання здійснювалося за допомогою експертного методу рангового порівняння сили впливу основних складових ромбу та його внутрішніх компонентів.

Узгодження було здійснено за допомогою розрахунку коефіцієнту конкордації, враховуючи ступінь зв'язаних рангів, значення якого склало 84,04% (рис. 6).

Отримані дані свідчать про переважання впливу факторних умов, так як лівова частка сільськогосподарської продукції відноситься саме до рослинництва, де зазначені умови виступають вирішальними в розрізі забезпечення бажаного рівня урожайності і продуктивності праці. На другому місці, незважаючи на недосконалість реалізації, знаходиться державна підтримка, що обумовлено посиленням фінансування пільгових кредитів для мікропідприємств, які в найбільшій мірі вимагають допомоги, подальшим субсидюванням розвитку фермерських господарств, державною підтримкою

хмелярства, галузі тваринництва і сільськогосподарських виробників в цілому. Відчутний вплив параметрів внутрішнього попиту обумовлений значним недоспоживанням ключових продуктів харчування у порівнянні із гігієнічними нормами, що відображає незадоволений попит як перспективну частку ринку. Незначний вплив рівня внутрішньогалузевої конкуренції пов'язаний із високим рівнем стандартизації продукції, значною кількістю виробників, особливо серед господарств населення та мікропідприємств, що дозволяє розглядати цей ринок як близький до досконалої конкуренції. Монополістична конкуренція в більшій мірі властива вже продуктам переробки, де і виникають конкурентні переваги в залежності від вимог кінцевих споживачів. Найменший вплив здійснюють підтримуючі та споріднені галузі, через значну імпортозалежність: за 2019 рік у сільськогосподарському машинобудуванні частка імпорту становить більше за 90%, на ринку посівних матеріалів покриття експортом імпорту складає 3,6%; на ринку добрив показник покриття імпорту експортом за азотними добривами склав 52,4%, за фосфорними – 0%, за калійними – 0,86%, за комплексними – 0,575%, на ринку ПММ доля імпорту становить більше за 85%.

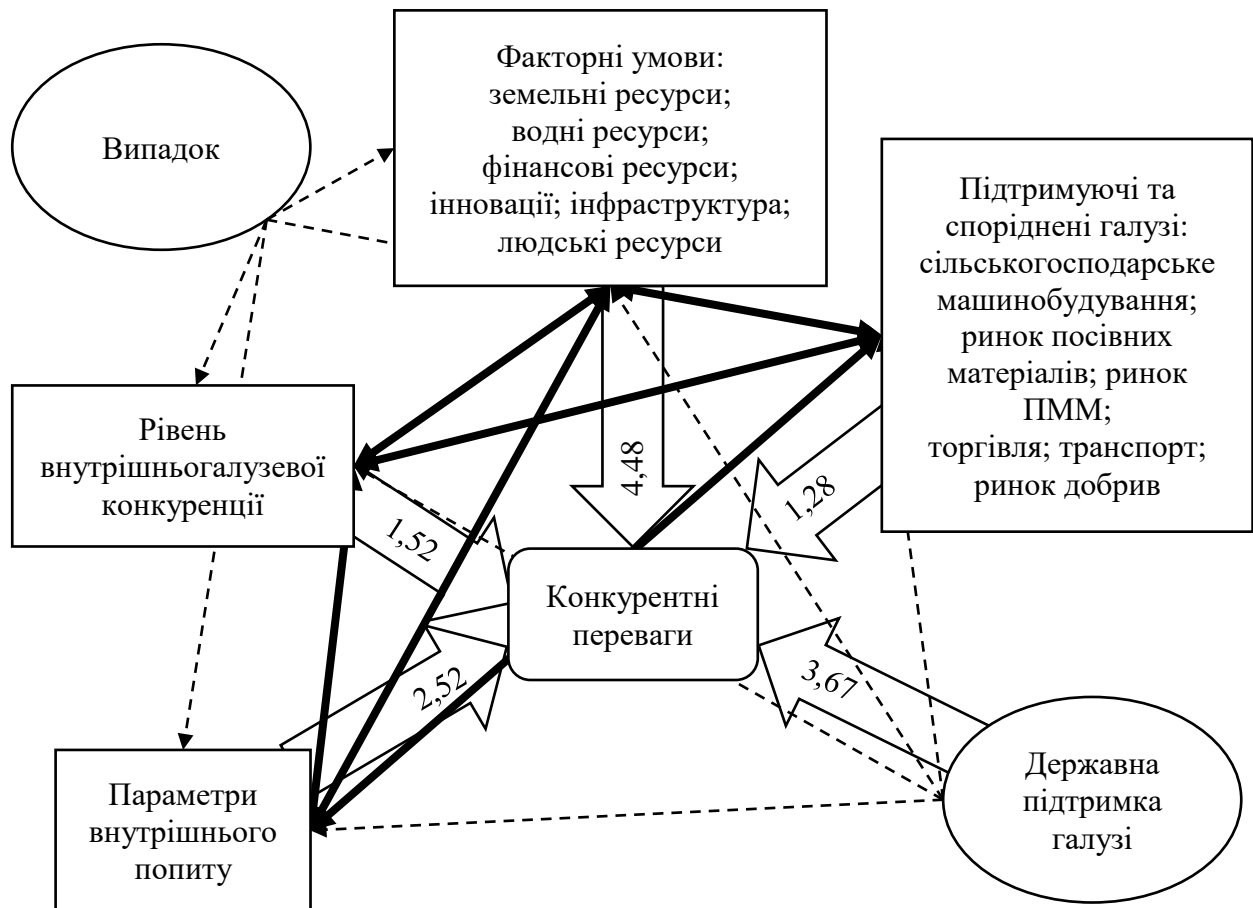

Рис. 6. Аналіз впливу «конкурентного ромбу» М. Портера на формування конкурентних переваг суб'єктів аграрного бізнесу за середніми рангами

У четвертому розділі «Механізми управління конкурентним потенціалом суб'єктів агробізнесу в системі інноваційно-інвестиційного розвитку» розроблено механізм забезпечення конкурентних переваг; обґрунтовано архітектоніку механізму управління конкурентним потенціалом суб'єктів агробізнесу в забезпеченні інноваційно-інвестиційного розвитку.

На основі декомпозиції сутнісного визначення категорії «організаційно-економічний механізм» за елементами об'єкту управління, інструментального наповнення, функціонального призначення представлено авторське бачення механізму управління забезпеченням конкурентних переваг підприємства (рис. 7).

Агреговане бачення фінансово-економічної підсистеми передбачає розуміння її місця в системі механізму управління і отримання конкурентних переваг як ресурсної складової, що опосередковує рух фінансових ресурсів, формування оптимальної структури відносин, які виникають у процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання фінансових коштів та оптимізації обороту коштів з метою досягнення стратегічних цілей.

Рис. 7. Механізм управління забезпеченням конкурентних переваг

Перспективним напрямком переформатування організаційної структури аграрних підприємств в розрізі досягнення мети розвитку їх конкурентного потенціалу виступає створення інтеграційних формувань. Функціонування суб'єктів господарювання в їх структурі дозволяє впливати на ринкову ситуацію шляхом здійснення контролю за ціновим співвідношенням, квотування виробництва, оптимізації каналів збуту готової продукції, формування інвестиційних коштів, укріплення й розширення сировинних зон, розробки ефективної схеми реалізації виготовленої продукції.

На основі проведеного аналізу змісту та структур механізму управління конкурентним потенціалом розроблено його архітектуру (рис. 8).

У п'ятому розділі «Системи управління конкурентним потенціалом аграрних підприємств» здійснено ідентифікацію можливостей підвищення конкурентоспроможності в менеджменті суб'єктів агробізнесу; надано уточнене визначення поняття «конкурентна стратегія» та представлена її класифікація; розроблено процедуру обґрунтування вибору конкурентної стратегії суб'єктів агробізнесу в забезпеченні інноваційно-інвестиційного розвитку.

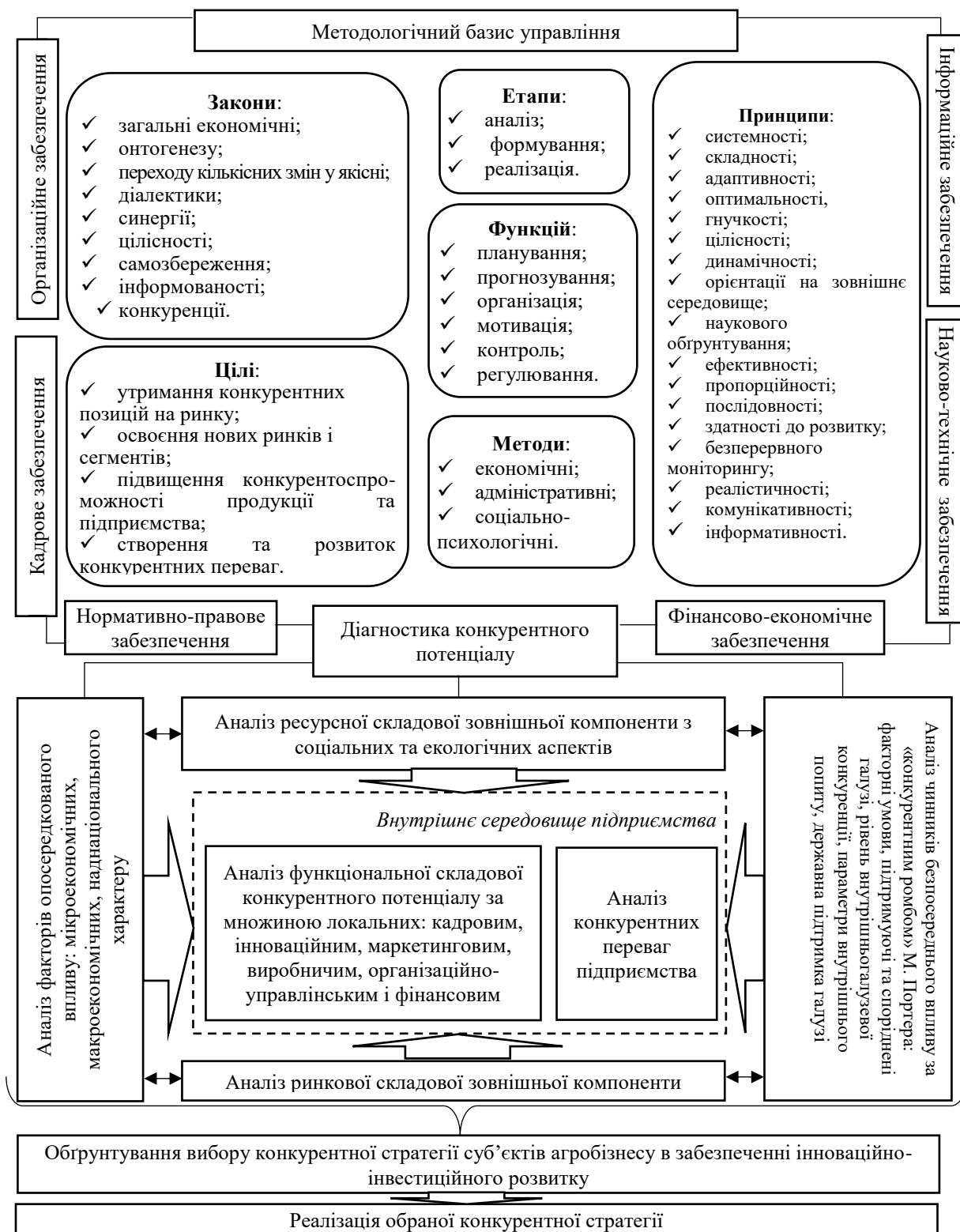

Рис. 8. Архітектура механізму управління конкурентним потенціалом в забезпеченні інноваційно-інвестиційного розвитку суб'єктів агробізнесу

В якості методологічної основи ідентифікації інструментів підвищення конкурентоспроможності суб'єктів агробізнесу було обрано перехід від абстрактного до конкретного: від загальної теорії конкурентоздатності, до прикладних аспектів в менеджменті підприємств аграрної галузі. Необхідність успішно конкурувати на внутрішньому и зовнішньому ринках вимагає особливої уваги до розгляду поняття «конкурентоспроможність». Варто виходити з

розуміння конкурентоспроможності як здатності окремого суб'єкта успішно функціонувати в умовах конкуренції, маючи абсолютну або відносну перевагу над «основними гравцями» – ключовими конкурентами на ринку. Рівнями конкурентоспроможності є глобальний, національний, регіональний та рівень підприємств.

В залежності від суб'єкта конкурентоспроможність відрізняється своїми рисами та властивостями. Для підприємства – це перевага в боротьбі на окремих ринках, для регіону – це преференції в межах держави поряд з іншими регіонами, для національної економіки – це глобальна здатність ефективно позиціонувати себе на зовнішньому ринку. В основі всіх цих типів знаходиться конкурентоспроможність продукції.

Компонентами конкурентоспроможності продукції виступають: якість, собівартість, прибуток, маркетингова складова. На основі їх дослідження виокремлено «жорсткі» і «м'які» чинники конкурентоспроможності продукції, де перша група представлена якістю і собівартістю продукцію, а друга – прибутком і комплексом маркетингу.

Аналіз існуючих критеріїв конкурентоспроможності товарів дозволив до чинників конкурентоздатності додати такі: соціальна адресність, споживча новизна, інформативність, достовірність, безпека для споживачів і оточення, імідж товару.

Виділено особливості забезпечення конкурентоспроможності продукції в аграрному секторі, в основі яких лежить критична залежність від ресурсного потенціалу. Це обумовлює необхідність включення до шляхів забезпечення конкурентоспроможності продукції екологічних компонентів відповідального землекористування. Особливості комплектування кваліфікованими трудовими ресурсами сільськогосподарських підприємств обумовлюють потребу у врахуванні соціальних аспектів в розрізі чинників забезпечення конкурентоспроможності аграрної продукції.

Створення передумов підвищення конкурентоздатності продукції шляхом модернізації підприємств сільського господарства слід розглядати в сукупності із проблемами розвитку територій на основі самоврядування.

Визначено, що найскладнішим чинником в управлінні конкурентоспроможністю аграрної продукції виступає ціновий через пікове навантаження у зборі сільськогосподарських культур і необхідність значних резервів складування для зберігання продукції протягом тривалого часу. Іншим аспектом є неспроможність зберігання у первинному вигляді окремих культур рослинництва, що вимагає швидкої реалізації і значно впливає на рівень цін і відповідно конкурентоспроможність. Шляхами управління цим чинником запропоновано розглядати розвиток товарних бірж, використання фінансових інструментів, страхування ризиків. Додатковими шляхами забезпечення конкурентоспроможності аграрної продукції визнано горизонтальну інтеграцію для дрібних господарств населення і вертикальну для сільськогосподарських підприємств.

З метою формування категоріальної основи дослідження на базі аналізу найбільш розповсюджених підходів сформульовано авторське бачення категорії

«конкурентна стратегія» як комплексу управлінських рішень довгострокового горизонту дії, метою якого є створення стійких конкурентних переваг на основі використання інструментів маркетингової політики, що у відповідності до сучасних викликів мінливого ринку включає в якості обов'язкового компоненту стратегії інноваційно-інвестиційного розвитку.

Наукове узагальнення підходів до класифікації конкурентних стратегій дозволило стверджувати, що найкращою, з високим потенціалом прикладного застосування саме у аграрному виробництві є класифікація Портера М. Він виділяє базові конкурентні стратегії (диференціація товару і ринку, лідерство на основі мінімізації витрат, фокусування), що мають універсальний характер, тобто можуть бути використані в будь-якому конкурентному середовищі будь-яким підприємством з метою забезпечення конкурентних переваг. В якості теоретичної бази визначення напрямків вдосконалення механізмів управління конкурентоспроможністю суб'єктів агробізнесу обрано Модель стратегічного ромба Хембріка Ч. і Фредріксена Дж., яка включає п'ять елементів: арена, провідник, диференціатори, послідовність економічна логіка.

Аналіз на основі стратегічного ромбу у поєднанні з авторським баченням категорії «конкурентна стратегія» дозволив отримати висновки прикладного характеру:

- створення стійких конкурентних переваг суб'єктів агробізнесу передбачає розробку комплексу управлінських рішень, що структурується за наступними елементами: арена, провідник, диференціатори, послідовність;

- виділено найбільш перспективні конкурентні стратегії в розрізі вимог інноваційно-інвестиційного розвитку аграрних підприємств:

- а) стратегія лідерства на основі розвитку комплексних рішень, що поєднують виробничий і розподільчий аспекти діяльності. Інвестиційні потоки варто спрямовувати на сфери, що мають найбільший синергетичний ефект. В умовах динамічності ситуації на ринку споживача зростає роль логістичної складової. Продукція сільськогосподарських підприємств в переважній більшості характеризується як стандартизована, отже створення конкурентних переваг передбачає перенесення акценту на формування маркетингових стратегій просування товару на ринок

- б) стратегія диверсифікації на основі екологізації виробництва. Для компаній, що орієнтовані на експорт продукції, інноваційну діяльність доцільно спрямовувати на розвиток екологічно чистого виробництва. В умовах глобалізації економічних процесів інвестиції в інноваційний розвиток органічного рослинництва і тваринництва мають суттєвий потенціал створення стійких конкурентних переваг, а отже і формування сучасної конкурентної стратегії, яка враховує модернізовані аспекти динамічності споживчого ринку;

- в) стратегія створення вертикально інтегрованих структур. Вертикальні інтеграційні угоди дозволяють отримати стійкі конкурентні переваги за рахунок переформатування виробничого та розподільчого ланцюга, що підвищує економічну ефективність шляхом спрощення процесів координації між підприємствами-учасниками, зниження операційних витрат сторін, оптимізації розподільчого і інвестиційного процесів.

Успішність реалізації конкурентного потенціалу для створення конкурентних переваг в забезпеченні інноваційно-інвестиційного розвитку вимагає коректного вибору відповідної стратегії. Основою вибору визначено параметри таких змінних як: рівень функціональної складової конкурентного потенціалу, рівень турбулентності середовища і рівень привабливості ринку. Функціональна складова конкурентного потенціалу відображає внутрішню спроможність підприємства реалізовувати обрану стратегію. Турбулентність зовнішнього середовища використано як узагальнену характеристику впливу факторів опосередкованої дії на формування і використання конкурентного потенціалу суб'єктів агробізнесу. Сутність процедури представлено на рис. 9.

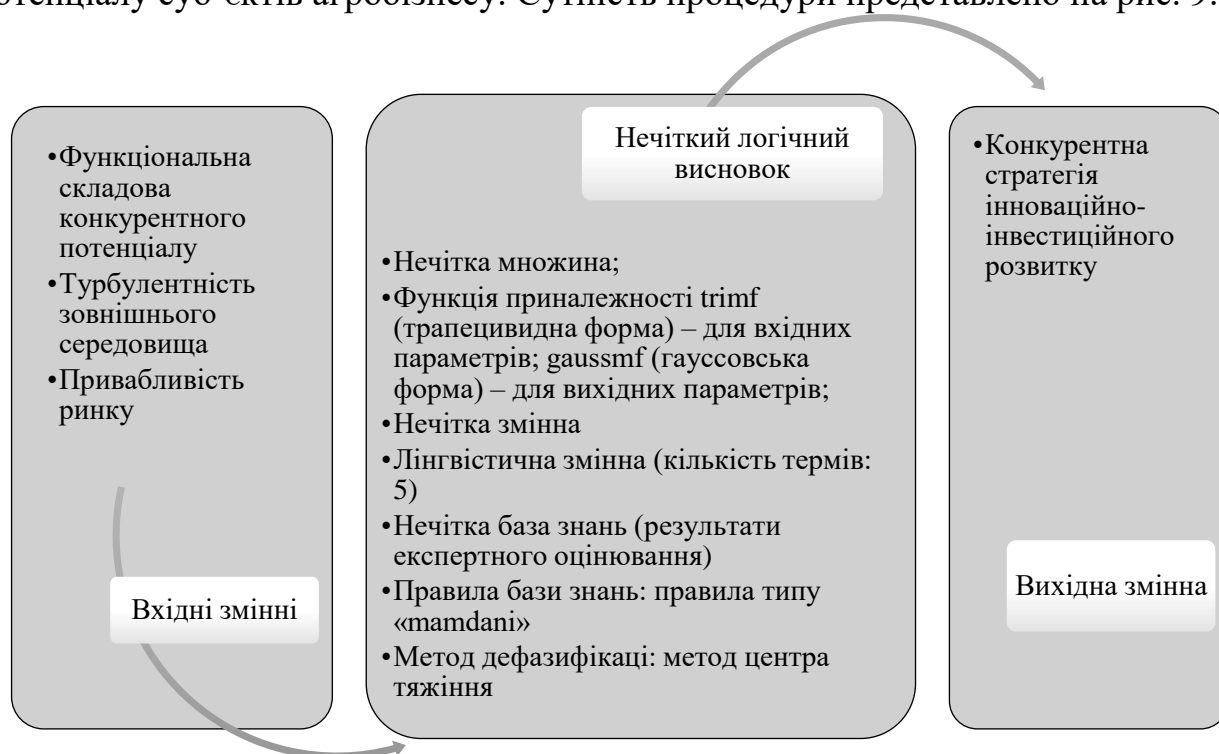

Рис. 9. Процедура обґрунтування вибору конкурентної стратегії інноваційно-інвестиційного розвитку суб'єктів агробізнесу

Особливої уваги вимагає кількісне визначення привабливості ринку, розраховане на основі аналізу рівня рентабельності вирощування окремих культур серед досліджуваних сільськогосподарських підприємств Харківського регіону, що дозволило класифікувати як найбільш розповсюджені ринки пшениці, кукурудзи, ячменя, жита, вівсу, гречки, проса, бобів сої, соняшнику й цукрових буряків і встановити їх якісний рівень.

ВИСНОВКИ

1. Аналіз ресурсного потенціалу й попиту на внутрішньому та зовнішньому ринках виступають вирішальними орієнтирами вибору напрямів діяльності вітчизняних сільськогосподарських виробників, складаючи таким чином лівову частку конкурентного потенціалу. Це дозволяє розглядати конкурентний потенціал аграрного підприємства як похідну економічну категорію від взаємодії ресурсного потенціалу, функціонального і ринкового

потенціалів підприємства, де на першому рівні знаходяться параметри ресурсного й ринкового потенціалів, обмеження за якими створюють границі для сільгоспвиробників, на другому рівні знаходиться функціональний потенціал підприємства, і вже на третьому – конкурентний потенціал, який об'єднує всі елементи внутрішнього й зовнішнього середовища підприємства для реалізації поставлених цілей конкурентної боротьби, що в довготривалій перспективі забезпечує реалізацію поставлених цілей і прийнятої стратегії діяльності, виступаючи в свою чергу основною складовою стратегічного потенціалу підприємства.

2. На основі узагальнення існуючих підходів до розуміння змісту інвестиційної діяльності визначено її основні риси для суб'єктів агробізнесу: їх залежність від власних коштів як джерела інвестицій, які формуються з амортизаційних відрахувань, нерозподіленого прибутку, страхових відшкодувань і надлишків коштів; тривалий виробничий цикл, особливо у тваринництві; непривабливість і ризикованість кредитування аграрного сектору через залежність від природно-кліматичних умов і сезонність, значну кредиторську заборгованість, недостатність ліквідного забезпечення кредитів, невідповідність потреб суб'єктів агробізнесу в кредитних ресурсах і можливостях фінансової системи; вища спроможність реалізовувати інвестиційну діяльність великим інтеграційним агроформуванням. Ключовими чинниками впливу на інвестиційний клімат діяльності суб'єктів агробізнесу є залежність від природно-кліматичних умов, потреба у державній підтримці, необхідність розвитку соціальної сфери та інфраструктури. До заходів активізації інвестиційної діяльності віднесено забезпечення безперервності виробництва, фінансове оздоровлення підприємства, технічне переоснащення, розвиток суміжних галузей. Пріоритетними напрямками інвестування розглядається: збільшення обсягів виробництва, покращення родючості ґрунтів, поліпшення біологічного потенціалу рослин і тварин, фінансування соціальної сфери та інфраструктури, створення об'єднань підприємств. Розвиток нішових культур, органічного рослинництва, впровадження енергоефективних технологій розглядаються як інноваційні пріоритети інвестиційної діяльності. Враховуючи зазначені чинники, важливу роль в активізації інноваційно-інвестиційної діяльності суб'єктів агробізнесу відіграє державна підтримка шляхом реалізації прямих і непрямих важелів.

3. З метою розробки інструментарію управління конкурентним потенціалом суб'єкта агробізнесу була запропонована його структура, яка об'єднує внутрішні та зовнішні складові, де перші представлені функціональним потенціалом, який віддзеркалює спроможність підприємства як соціально-економічної системи створювати конкурентоспроможну продукцію і отримувати стійкі конкурентні переваги, а другі включають ресурсний і ринковий потенціали, взаємодія яких формує економічний потенціал підприємства. Запропонована структура виступає основою здійснення оцінювання його рівня та обґрунтування напрямів розвитку. На основі узагальнення існуючою методології управління конкретним потенціалом було запропоновано інструментарій який об'єднує принципи (принцип складності, динамічності,

адаптованості, еластичності, цілісності, синергетичності, пропорційності, здатності до розвитку, реалістичності, комунікативності, інформативності, орієнтації на зовнішнє середовище, безперервного моніторингу), цілі, процес, який об'єднує етапи аналізу, формування та реалізації конкурентного потенціалу, на кожному з яких відбуваються функції (планування, прогнозування, організація, мотивація, контроль, регулювання), що реалізуються впровадженням множини заходів.

4. Для обґрунтування ефективних рішень щодо розвитку конкурентного потенціалу та підвищення ефективності його використання необхідне належне методичне забезпечення визначення його рівня. Проведений аналіз чисельних підходів до його оцінювання дозволяє стверджувати, що одностайне розуміння серед авторів відсутнє. Для досягнення поставлених цілей дослідження, відповідно до структури конкурентного потенціалу запропоновано методичний підхід до його оцінювання, який об'єднує зовнішні та внутрішні компоненти. Внутрішні компоненти запропоновано оцінювати як функціональну складову, що об'єднує локальні потенціали та відображає спроможність підприємства як соціально-економічної системи генерувати конкурентні переваги, та рівень реалізації конкурентних переваг на підприємстві. Зовнішні компоненти запропоновано розглядати з точки зору ресурсного забезпечення та ринкової складової. Визначення рівня ресурсного забезпечення здійснено крізь призму екологічних і соціальних аспектів. Ринкова складова відображає тенденції динаміки виробництва та цін на основні продукти сільськогосподарського виробництва.

5. Моделювання впливу чинників опосередкованої дії на конкурентний потенціал в рамках запропонованого методичного підходу здійснено шляхом структуризації зовнішнього середовища на мікрорівень, макрорівень і наднаціональний рівень, кожен із яких визначено множиною окремих факторів. Дослідження впливу факторів здійснено шляхом їх аналізу в динаміці, а узагальнена модель була побудована з використанням когнітивного моделювання, карта якого відображає взаємовплив обраних факторів та його характер. Проведене сценарне моделювання шляхом внесення імпульсів в окремі концепти, які відображають зазначені фактори, дозволило їх класифікувати за характером і ступенем впливу. В рамках моделі встановлено, що негативний вплив тарифних і нетарифних обмежень в країнах-торгівельних партнерах на конкурентний потенціал фактично нівелюється за рахунок удосконалення умов конкуренції на ринку ресурсів і безпосередньо конкурентного середовища суб'єктів аграрного бізнесу.

6. Оцінювання внутрішнього середовища конкурентного потенціалу запропоновано здійснювати шляхом оцінювання його функціональної складової, яка об'єднує множину локальних потенціалів (кадровий, інноваційний, маркетинговий, виробничий, організаційно-управлінський і фінансовий) і існуючих конкурентних переваг. В ході проведеного дослідження на сільськогосподарських підприємствах Харківського регіону встановлено, що рівень інтегрального коефіцієнту, отриманого як середнє значення стандартизованих показників локальних потенціалів, значно відрізняється по

групам підприємство. Кращі показники спостерігаються у середніх підприємств, а більшість мікропідприємств, на жаль, характеризується низьким рівнем конкурентного потенціалу. Це дозволяє обґрунтувати необхідність впровадження стратегії кластеризації та кооперації для мікропідприємства й доцільність вертикальної інтеграції для всіх суб'єктів агробізнесу. Проаналізовано методику комплексного дослідження конкурентних переваг підприємства на ґрунті маркетингово-орієнтованого підходу до управління підприємством з акцентом на стані та тенденціях розвитку ринку в цілому, потенції конкурентів, а також внутрішніх можливостях та перевагах підприємства.

7. Результатом використання конкурентного потенціалу є створення конкурентних переваг підприємства, обумовлюють рівень його конкурентоспроможності. На основі узагальнення змісту поняття «конкурентна перевага» заплановано його структурну схему, що відображає поєднання властивостей продукту й вимог ринку, де властивості відображають результативність використання потенціалу підприємства, який об'єднує ресурси та компетенції в ході своєї діяльності. Це дозволяє розглядати конкурентну перевагу як результат позиціонування підприємствами власної продукції на обраних ринках, яка за параметрами перевершує аналоги у конкурентів і відображає таким чином ефективно реалізований конкурентний потенціал.

8. Чисельні підходи до детермінації джерел конкурентних переваг обумовили необхідність в їх узагальненні та групуванні, що дозволило виокремити найбільш розповсюджені: ресурсний, ринковий, інституційний, орієнтований на конкурентів. Доведено: в цих підходах розглядається подібні джерела конкурентних переваг, що відображає їх взаємозалежність і взаємопроникнення. Існуюче виділення джерел дозволяє ідентифікувати множину найголовніших сфер діяльності підприємства, які виступають конкурентними перевагами. Еволюція конкурентного середовища суб'єктів агробізнесу обумовила зміщення акцентів з ресурсного та ринкового підходів на інституційний. Найбільш перспективним в сучасних умовах бачиться інституціональний підхід, який передбачає створення колективних конкурентних переваг за рахунок партнерства між об'єктами господарювання в рамках мережових структур. Саме цей підхід дозволяє збільшувати споживчу вартість для покупців, забезпечувати вдосконалення структури товарного ринку в цілому, підвищувати якість продукції і реалізовувати концепцію соціальної відповідальності бізнесу. В рамках практичної діяльності підприємство має визначати ключову конкурентну стратегію для забезпечення створення конкурентних переваг, орієнтуючись на внутрішній конкурентний потенціал і стан зовнішнього середовища. Інституціональна структура виступає важливим додатковим джерелом отримання конкурентних переваг від партнерства і кооперації.

9. В розрізі забезпечення конкурентних переваг суб'єктів агробізнесу здійснено аналіз впливу чинників безпосереднього оточення, розглянутих за структурою конкурентного ромбу М. Портера. Експертне оцінювання та аналіз динаміки функціонування підтримуючих і споріднених галузей, рівня факторних

умов, внутрішньогалузевої конкуренції, параметрів внутрішнього попиту і державної підтримки галузі дозволила встановити вирішальний вплив саме факторних умов, виставлених земельними, водними, фінансовими та людськими ресурсами, інноваціями та інфраструктурою. Найменший вплив мають підтримуючі та споріднені галузі через високий рівень їх імпортозалежності, що негативним чином впливає на собівартість продукції сільськогосподарських товаровиробників і стримує формування конкурентних переваг суб'єктів агробізнесу. Доведено наявність нереалізованого резерву ємності внутрішнього ринку через недоспоживання населенням України ключових продуктів харчування.

10. Для забезпечення створення конкурентних переваг було розроблено відповідний механізм управління на основі аналізу його природи як організаційно-економічного механізму, структура якого об'єднує елементи інструментального наповнення, детермінацію об'єкта управління, визначення процесу забезпечення конкурентних переваг. Агреговане бачення фінансово-економічної підсистеми передбачає розуміння її місця в системі механізму управління і отримання конкурентних переваг як ресурсної складової, що опосередковує рух фінансових ресурсів, формування оптимальної структури відносин, які виникають у процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання фінансових коштів та оптимізації обороту коштів з метою досягнення стратегічних цілей. Соціальну підсистему визнано найбільш оперативним елементом в системі менеджменту підприємства з огляду на місце і роль персоналу в процесах адаптації до змін, передбачених стратегічним планом. Перспективним напрямком реформатування організаційної структури аграрних підприємств в розрізі досягнення мети розвитку їх конкурентного потенціалу виступає створення інтеграційних формувань.

11. Реалізація методології управління конкурентним потенціалом забезпечення інноваційно-інвестиційного розвитку суб'єктів агробізнесу представлена в роботі як архітектоніка відповідного механізму, структура якого включає методологічний базис управління, який об'єднує закони, цілі, методи й принципи, відповідно яким мають здійснюватися функції управління конкурентним потенціалом на запропонованих етапах при належному рівні забезпечення. Другим блоком механізму розглянута діагностика конкурентного потенціалу як ключовий елемент обґрунтування вибору конкурентної стратегії та її подальшої реалізації. Поєднання в діагностиці всіх елементів оцінювання конкурентного потенціалу (внутрішніх і зовнішніх компонент) дозволяє обґрунтовувати найкращу конкурентну стратегію, реалізація якої забезпечить бажанні конкурентні переваги.

12. Під конкурентоспроможністю варто розуміти здатність окремого суб'єкта успішно функціонувати в умовах конкуренції, маючи абсолютну або відносну перевагу над «основними гравцями» – ключовими конкурентами на ринку. В аспекті прибутку конкурентоспроможність продукції тісно пов'язана із успішністю функціонування підприємства, його стабільністю і можливістю розвитку. Виокремлено «жорсткі» і «м'які» чинники конкурентоспроможності продукції, де перша група представлена якістю і собівартістю продукцію, а друга

– прибутком і комплексом маркетингу. Аналіз існуючих критеріїв конкурентоспроможності товарів дозволив до чинників конкурентоздатності додати такі: соціальна адресність, споживча новизна, інформативність, достовірність, безпека для споживачів і оточення, імідж товару. Розглянуто особливості забезпечення конкурентоспроможності продукції в аграрному секторі. Залежність спеціалізації сільського господарства від території розміщення обумовлює критичну залежність якості продукції від ресурсного потенціалу, який вимагає збереження і відтворення. Це обумовлює необхідність включення до шляхів забезпечення конкурентоспроможності продукції екологічних компонентів відповідального землекористування.

13. Ефективність використання конкурентного потенціалу вимірюється успішністю впровадження її конкурентної стратегії. З метою обґрунтування конкурентних стратегій суб'єктів агробізнесу в забезпеченні інноваційно-інвестиційного розвитку було досліджено існуючу класифікацію і доведено доцільність використання в аграрному секторі класифікації стратегій за типом конкурентної переваги. Для ідентифікації конкурентних переваг запропоновано використовувати стратегічний ромб, який об'єднує такі складові: економічна логіка, арена, провідник, диференціатори та послідовність. Розгляд змісту зазначених складових дозволив запропонувати шляхи створення конкурентних переваг для досліджуваних суб'єктів агробізнесу. На основі проведеного дослідження було запропоновано 3 ключові конкурентні стратегії для забезпечення інноваційно-інвестиційного розвитку: стратегія лідерства на основі розвитку комплексних рішень поєднання виробничих і розподільчих аспектів, стратегія диверсифікації на основі екологізації виробництва, стратегія створення вертикально інтегрованих структур.

14. Реалізація конкурентного потенціалу шляхом впровадження відповідної конкурентної стратегії обумовлює потребу в обґрунтуванні методичного підходу до її вибору з врахуванням поточного стану досліджуваних підприємств. В якості інструментарію вибору було використано методологію нечітких множин і нечіткого логічного висновку. В якості вихідних параметрів використано рівень конкурентного потенціалу, розрахований на основі значень локальних потенціалів функціональної складової, рівень турбулентності зовнішнього середовища і привабливість ринку. На основі розроблених правил з використанням функції приналежності запропоновано типи конкурентних стратегій для окремих суб'єктів господарювання.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

монографії:

1. Орел А. М. Управління конкурентним потенціалом в системі інноваційно-інвестиційного розвитку: детермінанти, механізми та стратегії. 2020. Харків: «Смуґаста типографія», 410 с.

статті у наукових фахових виданнях:

34. Орел А. М., Орел В. М. Оптимізація залучення інвестицій в аграрний сектор економіки України. Ефективна економіка: Електронне наукове фахове видання. 2015. № 12. Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4700> (авторський внесок полягає у визначенні шляхів залучення інвестицій в аграрний сектор економіки України).

2. Орел А. М. Економічна ефективність фінансів підприємств в умовах сільськогосподарських відносин // Український журнал прикладної економіки. 2016. Том 1. № 12. С. 131–140.

3. Орел В. М., Корнієцький О. В., Орел А. М. Вплив глобалізації на економічні системи національної економіки АПК в умовах конкурентоспроможності. Економіка. Фінанси. Право. 2017. № 1. С. 27–30. (авторський внесок полягає у встановленні особливостей забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних аграрних підприємств в умовах поглиблення глобалізації).

4. Орел А. М., Корнієцький О. В. Залучення інвестицій в аграрний сектор економіки України. Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія : Економіка і менеджмент. 2017. Вип. 4. С. 187–191. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsna_ekon_2017_4_38 (авторський внесок полягає в детермінації особливостей інвестування в аграрному секторі економіки України).

5. Орел А. М. Стратегічні підходи щодо активізації виробничої діяльності в сільськогосподарському машинобудуванні. Актуальні проблеми інноваційної економіки. 2018. № 1. С. 53–58.

6. Орел А. М., Войт С. М. Управління інвестиційними проектами аграрних підприємств та об'єднань в умовах довгострокового співробітництва. Актуальні проблеми інноваційної економіки. 2018. № 3. С. 62–67. http://apie.org.ua/wp-content/uploads/2018/11/apie_2018_r03_11.pdf (авторський внесок полягає в розробці методології управління інвестиційними проектами).

7. Орел А. М. Мотиваційний процес децентралізації розвитку сільських територій. Актуальні проблеми інноваційної економіки. 2018. № 4. С. 95–99.

8. Орел А. М. Антикризове управління та контроль діяльності підприємств в умовах нестабільного середовища функціонування. Вісник Сумського національного університету. Серія «Економіка і менеджмент». – Науковий журнал. 2018. № 8. С.87–91.

9. Орел А. М. Методичні підходи до процесу ресурсного забезпечення підприємств аграрного бізнесу. Український журнал прикладної економіки. 2018. Том 3. № 2. С. 211–216.

10. Орел А.М. Кооперативи як один із драйверів розвитку українського села. Український журнал прикладної економіки. 2018. Том 3. № 3. С. 38–42.

11. Орел А. М. Зелений туризм в контексті сталого сільського розвитку. Український журнал прикладної економіки. 2018. Том 3. №4. С. 47–53.

12. Орел А. М. Науково-методологічні засади детермінації конкурентного потенціалу підприємства. Економічний простір. 2019. №151. С. 170–184. http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecpros_2019_151_17
13. Орел А. М. Вплив державної підтримки на формування конкурентних переваг суб'єктів аграрного бізнесу. Бізнес Інформ. 2020. №7. С. 89–95.
14. Орел А. М., Руденко С. В. Інноваційна орієнтація інвестиційної діяльності суб'єктів аграрного бізнесу. Науковий журнал «Вісник Сумського національного аграрного університету». 2019. №3. С. 102–106. *(авторський внесок полягає у визначенні особливостей здійснення інвестиційної діяльності суб'єктами агробізнесу в забезпеченні ефективності впровадження інновацій)*.
15. Орел А. М. Особливості конкурентного потенціалу аграрних підприємств. Вісник Сумського національного аграрного університету. 2019. №4 (82). С. 64–68. <https://doi.org/10.32845/bsnau.2019.4.12>
16. Орел А. М. Інформаційні технології у забезпеченні економічного розвитку країни. Економіка і управління. Науковий журнал. 2019. № 2 (82). С. 118–122.
17. Орел А. М., Вітковський Ю. П. Сільськогосподарське машинобудування як чинник створення конкурентних переваг в агробізнесі. Актуальні проблеми інноваційної економіки. 2020. № 3. С. 5–10. *(авторський внесок полягає в проведенні аналізу функціонування галузі сільськогосподарського машинобудування)*.
18. Орел А. М. Розробка методичного підходу до оцінювання конкурентного потенціалу суб'єктів агробізнесу. Вісник ХНАУ Серія «Економічні науки». №4. Том 2. С. 244–258. http://visen.knau.kharkov.ua/visen2019_4t2.html
19. Орел А. М. Конкурентні стратегії інноваційно-інвестиційного розвитку суб'єктів аграрного виробництва. Український журнал прикладної економіки. 2019. Том 4. № 4. С. 411–418.
20. Орел А. М. Сучасні напрямки забезпечення конкурентоспроможності аграрної продукції України. Український журнал прикладної економіки. 2019. Том 4. № 3. С. 97–105. <http://ujae.org.ua/suchasni-napryamky-zabezpechennya-konkurentospromozhnosti-agrarnoyi-produktsiyi-ukrayiny/>
21. Орел А. М., Вітковський Ю. П. Роль підтримуючих галузей у створенні конкурентних переваг сільського господарства. Вісник Сумського національного аграрного університету. 2020. № 1. (№ 83). С. 35–41. *(авторський внесок полягає в проведенні аналізу динаміки діяльності підтримуючих галузей суб'єктів агробізнесу)*.
22. Орел А. М. Науково-теоретичні засади детермінації джерел конкурентних переваг підприємства. Ефективна економіка. 2020. № 5. <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7920>
23. Орел А. М. Моделювання впливу чинників зовнішнього середовища опосередкованої дії на конкурентний потенціал суб'єктів агробізнесу. Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства. 2020. Вип. 210 «Економічні науки». С. 13-25.

24. Орел А. М. Архітектоніка механізму управління конкурентним потенціалом в забезпеченні інноваційно-інвестиційного розвитку суб'єктів агробізнесу. Український журнал прикладної економіки. 2020. Том 5. № 1. С. 204–211.

***у зарубіжних виданнях та вітчизняних виданнях,
які включені до міжнародних наукометричних баз:***

25. Popova O., Koval V., Antonova L., Orel A. Corporate social responsibility of agricultural enterprises according to their economic status. Management the theory and studies for rural business and infrastructure development. 2019. Том:41. Випуск:2. 277 (**Web of Science**). *(авторський внесок полягає в детермінації ролі соціальної відповідальності суб'єктів агробізнесу в забезпеченні їх інноваційно-інвестиційного розвитку).*

26. Орел А. М. Факторні умови формування конкурентних переваг сільськогосподарських підприємств. Slovak international scientific journal. 2020. № 42. С. 52-56.

27. Орел А. М. Науково-теоретичні засади формування та розвитку конкурентних переваг. Scientific Journal Natural Science Readings No.1, 2019, Vol. I. С. 56-62.

28. Орел А. М. Інструменти та засоби реагування суб'єктів аграрного бізнесу на інституційні зміни. Znanstvena misel journal. 2020. №43. С. 26-31. <https://www.znanstvena-journal.com/wp-content/uploads/2020/07/Znanstvena-misel-journal-%E2%84%9643-2020-VOL.1.pdf>

29. Orel A. Competitive advantages: nature, content, sources of formation. Zeszyty naukowe wyższej szkoły technicznej w katowicach. 2019. NR 11. P. 159-172. http://www.wydawnictwo.wst.pl/oferta_wydawnicza_oraz_zakup_publicacji/zeszyty_naukowe/zeszyty_naukowe_wyszej_szkoy_tehnicznej_w_katowicach_nr_11/74

в інших виданнях:

30. Орел А. М., Луговська А. Ю. Аудит формування і використання власного капіталу. Актуальні проблеми менеджменту зовнішньоекономічної діяльності підприємств України в контексті євроінтеграційних процесів: Збірник матеріалів II всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції. (26 жовтня 2016 р., м. Миколаїв). Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського. С. 176–177. *(авторський внесок полягає у визначенні ефективності використання власного капіталу в забезпеченні його конкурентоспроможності).*

31. Орел А. М. Формування сучасного менеджменту в АПК. Ринкова трансформація економіки: стан, проблеми, перспективи: Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції (присвяченої пам'яті професора Мазнева Григорія Євтіювича), (6 квітня 2018 р.). Харків ХНТУСГ, 2018. С. 199-201.

32. Орел А. М. Ефективність інвестиційної політики в аграрному секторі економіки України. Інновації в управлінні соціально-економічним розвитком: I Міжнародна науково-практична інтернет-конференція присвячена 95-річчю Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова. (5 березня 2018 р.). Харків: ХНУМГ імені О.М. Бекетова. С. 535-537.

33. Орел А. М. Антикризове управління аграрних підприємств в умовах соціально-економічного розвитку: Управління розвитком соціально-економічних систем: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (присвяченої 70-річчю кафедри організації виробництва, бізнесу та менеджменту), (8-9 листопада, 2018 р.) Харків: ХНТУСГ, 2018. С. 203-206.

34. Орел А. М. Державна підтримка господарської діяльності аграрних підприємств України: Матеріали XIX Всеукраїнської науково-практичної конференції. Київ: Європейський університет, 2018. С. 124-125.

35. Орел А. М. Інноваційна концепція SMART-ферми, як нової тенденції в цифровізації АПК. Цифрова економіка: тренди та перспективи: Міжнародна науково-практична конференція. Тернопіль: Тернопільський національний економічний університет, 2018. С.96-97.

36. Орел А. М. Вплив ресурсного забезпечення на діяльність сільськогосподарського підприємства. Формування механізму зміцнення конкурентних позицій національних економічних систем у глобальному, регіональному та локальному вимірах: Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції. Тернопіль: Терноп. нац. техн. ун-т ім. І. Пулюя, 2019. С. 72-75.

37. Орел А. М. Напрями сталого розвитку сільських територій: Менеджмент XXI століття: глобалізаційні виклики: Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (23-24 квіт. 2019 р.) Полтава: Сімон, 2019. С. 209-212.

38. Орел А. М. Національна тенденція податкового стимулювання агропромислового комплексу. Національні і світові тенденції розвитку обліку, оподаткування та контролю: Всеукраїнська науково-практична конференція (21 травня 2020 р.).ОДАУ. Одеса, 2020. С. 102-105.

АНОТАЦІЯ

Орел А. М. Управління конкурентним потенціалом суб'єктів агробізнесу в системі інноваційно-інвестиційного розвитку: теорія, методологія, практика. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). – Сумський національний аграрний університет, Суми, 2020.

Дисертація присвячена вирішенню наукової проблеми розроблення та

реалізації методології управління конкурентним потенціалом в системі інноваційно-інвестиційного розвитку.

В роботі запропоновано нове бачення змісту конкурентного потенціалу суб'єктів агробізнесу та методології управління ним. Розглянуто еволюцію концепцій конкуренції у світовій економічній думці. Визначено вирішальні риси конкуренції в рамках провідних економічних наукових шкіл. Розглянуто зміст потенціалу підприємства і запропоновано його розуміння як множини ресурсів, можливостей, ключових компетенції і резервів які використовуються або можуть бути використані для досягнення поставлених цілей. Здійснено узагальнення існуючих підходів до розуміння конкурентного потенціалу. Визначено зміст конкурентного потенціалу як сукупність конкурентних переваг підприємства, множину резервів, частину загального потенціалу підприємства, засоби досягнення конкурентних цілей, джерела забезпечення високого конкурентного статусу, сукупність можливостей підприємства і здатність використовувати ресурси та можливості. Представлено структуру конкурентного потенціалу з використанням інструментарію кіл Ейлера. Доведено необхідність розуміння ефективності конкурентного потенціалу як співвідношення його використаної частини до загальної. Проаналізовано методикау комплексного дослідження конкурентних переваг підприємства.

Здійснено аналіз досліджень щодо особливостей інвестиційної діяльності суб'єктів агробізнесу. Запропоновані пріоритетні напрями інвестування, які повідають критерію інноваційності. Запропонована структура конкурентного потенціалу суб'єкта агробізнесу, яка включає внутрішні та зовнішні складові. Внутрішні складові відображають спроможність підприємства як соціально-економічної системи створювати бажанні властивості готової продукції. Зовнішні складові об'єднують ресурсний і ринковий потенціал. Запропоновано інструментарій управління конкурентом потенціалом, який включає: принципи, процес, функції, цілі, етапи.

Заплановано методичний підхід до оцінювання конкурентного потенціалу суб'єктів агробізнесу, який включає оцінювання чинників зовнішнього середовища прямої та непрямої дії, визначення рівня внутрішніх спроможностей забезпечувати бажані характеристики товару, дослідження конкурентних переваг підприємства та детермінацію рівня ринкової і ресурсної складових.

Проведено моделювання впливу чинників зовнішнього середовища опосередкованої дії, які було згруповані на мікроекономічні макроекономічні й наднаціонального характеру. Встановлено взаємозв'язок між виокремленими чинниками з використання інструментарію когнітивного моделювання. Здійснено сценарне моделювання впливу зазначених чинників на конкурентний потенціал суб'єктів агробізнесу, що дозволило визначити ступінь і характер їх впливу.

Здійснено аналіз рівня конкурентного потенціалу досліджуваних суб'єктів агробізнесу на основі множини локальних потенціалів (кадровий, інноваційний, маркетинговий, виробничий, організаційно-управлінський і фінансовий), об'єднаних в рамках її функціональної компоненти. Встановлено, що серед

підприємство середнього розміру рівень конкурентного потенціалу значно вищий ніж серед малих підприємств, а найнижчий рівень спостерігається серед мікропідприємства. Статистична значущість різниці в отриманих результатах підтверджена аналітично.

Розглянуто підходи до розуміння змісту конкурентних переваг. Під конкурентною перевагою варто розуміти результат позиціонування підприємствами власної продукції на конкретному ринку, яка за параметрами характеристик і властивостей перевищує аналоги конкурентів, маючи більшу прихильність споживачів. Надано структурну схему природи конкурентної переваги. Представлено специфічні риси конкурентних переваг суб'єктів агробізнесу. Представлено класифікацію джерел створення конкурентних переваг. Надано схему детермінація джерел і сфер конкурентних переваг. Здійснено оцінювання чинники прямої дії за структурою «конкурентного ромбу» М. Портера. Здійснено експертне оцінювання впливу зазначених складових на формування конкурентних переваг суб'єктів агробізнесу.

Досліджено зміст і природу категорії організаційно-економічний механізм. Представлена механізму управління забезпеченням конкурентних переваг. Розроблено методологічний базис управління конкурентним потенціалом. Надано архітектуру механізму управління конкурентним потенціалом забезпечення інноваційно-інвестиційного розвитку суб'єктів агробізнесу. Визначено зміст конкурентоспроможності суб'єктів агробізнесу як здатності окремого суб'єкта успішно функціонувати в умовах конкуренції, маючи абсолютну або відносну перевагу над «основними гравцями» – ключовими конкурентами на ринку, встановлено його риси та властивості. Виокремлено жорсткі та м'які чинники конкурентоспроможності продукції. Виділено особливості забезпечення конкурентоспроможності продукції в аграрному секторі.

Представлено зміст категорії «конкурентна стратегія». Здійснено наукове узагальнення підходів до класифікації конкурентних стратегій. Визначено роль моделі стратегічного ромба в забезпеченні створення конкурентних переваг, яка включає п'ять елементів: арена, провідник, диференціатори, послідовність економічна логіка. Запропоновано конкурентні стратегії в розрізі вимог інноваційної інвестиційного розвитку суб'єктів аграрного бізнесу: стратегія лідерства на основі розвитку комплексних рішень, що поєднують виробничий і розподільчий аспекти діяльності, стратегія диверсифікації на основі екологізації виробництва, стратегія створення вертикально інтегрованих структур.

Запропоновано процедуру обґрунтування типу конкурентної стратегії на основі використання інструментарію нечіткого моделювання, де в якості вхідних змінних використано такі параметри: функціональна складова конкурентного потенціалу, турбулентність зовнішнього середовища, привабливість ринку.

Ключові слова: конкуренція, конкурентний потенціал, конкурентна перевага, управління конкурентним потенціалом, конкурентна стратегія, механізм управління конкурентним потенціалом, когнітивна карта, сценарне моделювання, суб'єкти агробізнесу, інвестиції інновації інноваційний

інвестиційний розвиток конкурентоспроможність методологічний базис
діагностика конкурентного потенціалу джерело конкурентних переваг.

ANNOTATION

Orel A. M. Management of competitive potential of agribusiness entities in the system of innovation and investment development: theory, methodology, practice. – Manuscript.

The thesis for the degree of doctor of economic sciences, specialty 08.00.04 – economics and management of enterprises (by kinds of economic activity). – Sumy National Agrarian University, Sumy, 2020.

The dissertation is devoted to the decision of a scientific problem of development and realization of a methodology of management of competitive potential in system of innovative and investment development.

The paper offers a new vision of the content of the competitive potential of agribusiness entities and the methodology of its management. The evolution of competition concepts in world economic thought is considered. The decisive features of competition within the framework of leading economic scientific schools are determined. The content of the potential of the enterprise is considered and its understanding as a set of resources, opportunities, key competencies and reserves which are used or can be used for achievement of the set purposes is offered. The generalized approaches to the understanding of competitive potential are generalized. The content of competitive potential is defined as a set of competitive advantages of the enterprise, a set of reserves, part of the general potential of the enterprise, means of achieving competitive goals, sources of highly competitive status, set of enterprise capabilities and ability to use resources and opportunities. The structure of competitive potential using the tools of Euler's circles is presented. The necessity of understanding the efficiency of competitive potential as the ratio of its used part to the total is proved. The method of complex research of competitive advantages of the enterprise is analyzed. The analysis of researches on features of investment activity of subjects of agribusiness is carried out. The priority directions of investment which meet the criterion of innovation are offered. The structure of the competitive potential of the agribusiness entity, which includes internal and external components, is proposed. Internal components reflect the ability of the enterprise as a socio-economic system to create the desired properties of the finished product. External components combine resource and market potential. The toolkit of competitor potential management is offered, which includes: principles, process, functions, goals, stages.

A methodical approach to assessing the competitive potential of agribusiness entities is planned, which includes assessing the environmental factors of direct and indirect action, determining the level of internal capabilities to provide the desired characteristics of the product, researching competitive advantages and determining the level of market and resource components. Modeling of the influence of environmental factors of indirect action is carried out, which were grouped into microeconomic

macroeconomic and supranational nature. The relationship between the selected factors from the use of cognitive modeling tools has been established. Scenario modeling of the impact of these factors on the competitive potential of agribusiness entities is done, which allowed to determine the degree and nature of their impact. The analysis of the level of competitive potential of the studied agribusiness entities is carried out on the basis of a set of local potentials (personnel, innovation, marketing, production, organizational and managerial and financial), united within its functional component. It is established that among medium-sized enterprises the level of competitive potential is much higher than among small enterprises, and the lowest level is observed among micro-enterprises. The statistical significance of the difference in the obtained results was confirmed analytically. Approaches to understanding the content of competitive advantages are considered.

Competitive advantage should be understood as the result of positioning enterprises of their own products in a particular market, which in terms of characteristics and properties exceeds the analogues of competitors, having a greater commitment of consumers. The structural scheme of the nature of competitive advantage is given. The specific features of competitive advantages of agribusiness entities are presented. The classification of sources of competitive advantage is presented. The scheme of determination of sources and spheres of competitive advantages is given. The factors of direct action are evaluated according to the structure of M. Porter's "competitive rhombus". An expert assessment of the impact of these components on the formation of competitive advantages of agribusiness entities has been done. The content and nature of the category of organizational and economic mechanism are studied. The mechanism of management of providing of competitive advantages is presented. The methodological basis of competitive potential management is developed. The architecture of the mechanism of managing the competitive potential of innovation and investment development of agribusiness entities is given. The content of the competitiveness of agribusiness entities is determined as the ability of an individual entity to function successfully in a competitive environment, having an absolute or relative advantage over the "main players" - key competitors in the market, its features and properties. Hard and soft factors of product competitiveness are distinguished. Peculiarities of ensuring the competitiveness of products in the agricultural sector are highlighted. The content of the category «competitive strategy» is presented. The scientific generalization of approaches to the classification of competitive strategies is carried out. The role of the strategic rhombus model in ensuring the creation of competitive advantages, which includes five elements: arena, conductor, differentiators, sequence of economic logic, is defined. Competitive strategies are proposed in terms of requirements for innovative investment development of agricultural businesses: leadership strategy based on the development of integrated solutions that combine production and distribution aspects, diversification strategy based on greening production, strategy of creating vertically integrated structures. The procedure of substantiation of the type of competitive strategy based on the use of fuzzy modeling tools is proposed, where the following

parameters are used as input variables: functional component of competitive potential, turbulence of the external environment, market attractiveness.

Keywords: competition, competitive potential, competitive advantage, competitive potential management, competitive strategy, competitive potential management mechanism, cognitive map, scenario modeling, agribusiness entities, innovations innovations innovative investment development competitiveness methodological basis diagnostics of competitive potential.

